

İLK BÖLÜNME: TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN DOĞUŞU

THE FIRST DIVISION: THE EMERGENCE OF TERAKKİPERVER CUMHURİYET PARTY

Beytullah SÜRÜCÜ¹

Öz

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra demokratikleşme ve modernleşme girişimleri hızlanmaya başlamıştır. Demokrasinin eksikliği cumhuriyetin kurulduğu andan itibaren kendini göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde demokratikleşme yolunda atılan ilk adım Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması olarak kabul edilebilir. Meclis içindeki grupların oluşturduğu Halk Fırkası dışında başka bir parti yoktu. Başka bir partinin olmayışı ve farklı muhalif grupların da varlığı yeni bir muhalefet partisinin doğmasına sebep oldu. Bu çalışmada Halk Fırkası içerisinde ve ülkede büyümeye başlayan muhalefetin resmi olarak partileşme sürecini ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Halk Fırkası'ndan ayrılarak kendini var etme süreci ele alınacaktır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kendini tanımladığı konum ve Cumhuriyet Halk Fırkası ile yaşanan rejim tartışmalarına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası, Şeyh Said, İzmir Suikastı

Abstract

After the establishment of the Republic of Turkey, democratization and modernization initiatives began to accelerate. The lack of democracy has manifested itself since the establishment of the republic. The first step towards democratization in the history of the Republic of Turkey was the establishment of the Terakkiperver Cumhuriyet Party. There was no other party other than the Halk Party, which was formed by the groups in the parliament. The absence of another party and the existence of different opposition groups led to the emergence of a new opposition party. In this study, the official partition process of the opposition, which started to grow in the Halk Party and the country, and the process of the Terakkiperver Cumhuriyet Party's separation from the Halk Party, will be discussed. The position that the Terakkiperver Cumhuriyet Party defines itself and the regime debates with the Cumhuriyet Halk Party will be mentioned.

Key Words : Terakkiperver Cumhuriyet Party, Cumhuriyet Halk Party, Sheikh Said, Izmir Assassination

¹ Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, SBE, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Bytllh.src@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8863-1039

GİRİŞ

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(TCF), Türk siyasi hayatının demokratikleşmesi adına cumhuriyet döneminde ortaya çıkan ilk girişim olarak kabul edilebilir. Kuruluş süreci ve yapısı bakımından Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)² karşısında rakip olarak ortaya çıkan bu parti cumhuriyet döneminde rejim tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bu tartışmaların asıl kaynağı cumhuriyet kurulduktan sonra halife ve saltanatın devam ediyor olmasıydı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nde imzalatılmaya çalışılan antlaşmaları kabul etmeyen Anadolu verdiği mücadeleyi kısmen bu antlaşmayı kabul eden padişaha karşı da gerçekleştirmiştir. Anadolu'da işgale karşı başlayan zorlu direniş nihayetinde başarıya ulaşmış ve düşman askerleri ülkeden çıkarılmıştır. Bu sürede Anadolu'da kurulan yararlı cemiyetler zamanla kurumsallaşma yolunda adımlar atmışlardır. Kurtuluş Savaşı sonunda Saltanata karşı olan cemiyetler nihayetinde Cumhuriyeti kurmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile yeni yönetim şekli Anadolu topraklarında hüküm sürmeye başlamıştır.

I. Meclisteki grupların hizipleşmesi demokratikleşme yolunda atılan önemli adımlardan biridir. Cumhuriyet Halk Fırkası(CHF) kuruluşu itibariyle partilerin mecliste daha fazla söz sahibi olmasının yolunu açmıştır. CHF'nin kurulmasıyla birlikte çeşitli fikir ayrılıklarının meclis içerisinde şekillenmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nin kendi yetkisini arttırma girişimleri kimileri tarafından eleştirilmiş ve meclis içerisinde huzursuzluğun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) padişah yanlısı grupların güçlenmesini engelleyip siyasetin dışına çıkarılması için yetkilerini güçlendirdiği söylenebilir. Bu gruplar Mustafa Kemal Paşa(Atatürk)'nin Cumhuriyet ilan edilirken kendilerine danışılmaması üzerinden siyaset yaparken aynı zamanda hilafet ve saltanatın korunması gereken müesseseler olduğunu düşünmekteydiler. Bu minvalde artan muhalefet yeni bir parti aracılığıyla siyasette aktif rol almaya başlamıştır. Bu girişim cumhuriyet tarihinde ilk defa çok partili siyasal hayata geçişi sağlamıştır. TCF bu yönüyle cumhuriyet tarihinde ilk muhalefet partisi olma ünvanına sahiptir.

Kazım Paşa (Karabekir), Rauf Bey (Orbay), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Bey (Bele) gibi önemli isimlerin kurucusu olduğu TCF kısa sürede geniş bir kitleye yayıldı. Bunun asıl sebebi bastırılmış muhalefetin görüşlerini ifade edebileceği bir siyasi partinin o güne dek kurulmamış olmasıydı (Zürcher, 2006:126). CHF için rakip sayılabilecek tüm fikirler TCF'de toplanmıştı. Birçok farklı muhalif kimliği bünyesinde barındırmaya başlayan TCF Türk siyasi hayatında kısa bir süreliğine var olmuştur. Altı aydan az bir sürede geniş kitlelere yayılabilen TCF'nin doğuda bulunan şubelerine şeriat ve saltanat yanlısı kimselerin doğrudan destekte bulunması ömrünü kısaltan sebeplerden biri olmuştur. Doğuda Kürt siyasi hareketi olarak ortaya çıkan daha sonra dini bir isyana dönüşen Şeyh Said İsyanı'nın etkisiyle TCF'nin siyasi faaliyetleri durdurulmuştur.

² Bu makale incelediği dönemi itibariyle soyadı kanunu kabul edilmediğinden kişilerin soyisimleri parantez içerisinde yazılacaktır.

TCF'nin kapatılmasıyla birlikte TCF mebusları siyasi hayatlarına mecliste devam ettiler. TCF yöneticileri ve bünyesinde bulunan İttihatçıların tam anlamıyla tasfiyeleri ise, 15 Haziran 1926'da Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'ya yönelik suikast girişiminden sonra başlamıştır. Bu suikast girişiminin etkisiyle TCF üyelerinin bazıları istiklal mahkemelerinde idam edilerek cezalandırılmıştır.

Bu çalışmanın temel konusu TCF'nin kuruluşu ile başlayan çok partili dönemde CHF ile farklılaşması ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti konusunda ortaya atılan rejim tartışmaları olacaktır. Bu çalışma da temel amaç ise TCF'nin CHF'den ayrılarak kendini tanımlamış olduğu konum ve CHF'den farklarına dikkat çekmektir.

1. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞ SÜRECİ

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunun daha iyi anlaşılabilmesi için I. Meclis açıldıktan sonra meclis içerisinde meydana gelen I. ve II. Grup olarak nitelendirilen siyasi bölünmeleri irdelemekte fayda var. I. Meclis II. Grup üyelerinin bazıları aynı zamanda TCF kurucuları olmasından dolayı II. Grubun kurulma sürecine kısaca bakmak gerek. TCF kuruluş kökenleri itibariyle genel olarak II. Grup ile ilişkilendirilir. Fakat TCF ve II. Grup nitelikleri bakımından birbirinden farklı oluşumlardı. Her iki siyasal oluşum da kuruluşunu iktidarı eleştirmekle pekiştirmiştir (Ünder,2009, 142). Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) Nutuk adlı eserde Millî Mücadele dönemini fikir ayrılıklarının olduğu dönem olarak ifade etmektedir. Bu fikir ayrılıkları Cumhuriyetin ilanından sonra da devam etmiş ve daha da belirgin hale gelerek bir grup halini almıştır. Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ile birlikte mücadele eden Rauf Bey (Orbay) başta olmak birçok paşa Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ile fikir ayrılıklarına düşmüştür.

Rauf Bey (Orbay) Vatan Gazetesi'yle yaptığı röportajda iki farklı hükümet sisteminden söz etmekle birlikte bunları demokratik ve despotik olarak sınıflandırmıştır (Sancaktar, 2012: 44). Buradan CHF Hükümetini despotik olarak tanımlamış olduğunu söylemek mümkündür. Kazım Paşa (Karabekir) ise cumhuriyet rejimini desteklediğini fakat kişisel buyurganlığın her türlüsüne karşı olduğunu ifade etmişti (Dündar, 2007: 23). Buna binaen Kurtuluş Savaşı'nın etkin kadrosunun savaştan sonra ciddi bir fikir ayrılığına düştüğü söylenebilir. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nın, muhalif gruplar tarafından despotik bir lider olarak görülmeye başlandığını söylemek mümkündür. Lozan Antlaşması'ndan sonra Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ile Amasya Tamimi'ni imzalayan arkadaşları arasında fikirsiz çatışmalar meydana gelmiştir. Tamimi imzalayan paşalar ve Kurtuluş Savaşı'nda ön saflarda aktif rol alan birçok kişi, liberal ve eski düzene bağlı İstanbul basınından büyük destek almaya başladılar. Bu desteği arkasına alan muhalifler Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'ya karşı bir oluşumun temelini atmıştır (Ünder,2009:142).

Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nın girişimleri ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Mecliste bir grup haline gelmesi ve iktidarı elinde bulundurması sağlanmıştır. Yine

Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nin girişimleriyle Meclis içindeki Gruplar hizipleşme sürecine girerek 11 Eylül 1923 tarihinde Halk Fırkası adı altında birleşmiştir. Devleti yönetme hakkını elinde bulunduran Halk Fırkasına karşı oluşan muhalefet gittikçe çoğalmış ve birlikte hareket etmeye başlamıştır. Rauf Bey (Orbay), Kazım Paşa (Karabekir), Refet Bey (Bele), Ali Fuat Paşa (Cebesoy) gibi isimler Mecliste oluşan muhalif grupların öncüsü olarak görülmüştür. Kazım Paşa (Karabekir), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Bey (Bele) gibi paşalar 1923 seçiminde yaptıkları hizmetlerden dolayı Meclis'te mebuslukla ödüllendirilmiştir. Hem orduda görev yaparken hem de mecliste mebusluk sıfatı ile siyasete dahil olmuşlardır. Bu durum Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'yü rahatsız eden durumlardan biriydi.

Kazım Paşa (Karabekir), Rauf Bey (Orbay) gibi isimlerin başta olduğu muhalefetin giderek daha fazla ses çıkartmaya başladığı bir dönemde Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), bu muhalif grubu şu şekilde ifade etmiştir; "...bir entrikayla karşı karşıyayız. Generaller önce orduyu sonra mebusluk sıfatıyla meclisi ve bu yolla da halkı kazanmaya çalışmaktadır." Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) yükselmekte olan bu muhalefeti durdurabilmek adına onları askeri mevkileri ile mecliste mebus olarak siyasal rolleri arasında bir tercih yapmaya davet etmiştir. Bunun üzerine I. Ordu Müfettişi Kazım Paşa (Karabekir), II. Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa (Cebesoy), 7. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey (Eğilmez) gibi mebuslar aslı askerlik görevlerinden istifa edip doğrudan siyasete katılarak TCF'nin kurulması yolunda ilk adımı atmışlardır. Bu durum basında, ordu görevini yaptı, artık işi ehline bırakmak gerekir; diktatörlüğe, istibdada doğru gidiyoruz, şeklinde yazıların çıkmasına sebep olmuştur (Ünder, 2009:142). TCF'nin dayandığı esas fikir, muhalefet denetimi olmaksızın bütün kuvvetlerin Millet Meclisi'nde toplanmasının otoriter bir idare doğuracağı düşüncesi idi (Karpat, 2010:132). CHF'de bulunan vekiller buna bağlı olarak istifa etmeye başladılar. Bu istifaların bir diğer sebebi 1924 Anayasası ile gelen değişikliklerden biri olan ve mebusların devlet görevlisi olmasını engelleyen maddeden kaynaklanmaktaydı (Sancaktar, 2012: 44). 20 Nisan 1924'te yeni anayasa meclis tarafından kabul edilmiş ve meclis hükümeti sistemi benimsenmişti. Bu durum başta Rauf Bey (Orbay) olmak üzere muhalif kesimin pek de kabul etmediği bir durumdu. Bu durum kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı olsa da parlamenter sistemin kökleşerek büyümesi için büyük bir adım olarak kabul edilebilir (Ekincikli, 2012: 154). 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılmasıyla birlikte Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) gücü elinde tutmaya başlamıştır.

Ülkede kurtuluş savaşının başarılı bir şekilde son bulması ve nihayetinde cumhuriyetin ilanı yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul edilebilir. Fakat Cumhuriyetin ilanı ile muhafazakâr ve hilafet yanlısı kesim bu durumu memnuniyetle karşılamamıştır. Bunun temel sebebi cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte padişahın sahip olduğu yetkiler Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'ya geçeceği endişesi vardı. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), Kurtuluş Savaşı bittikten sonra meclisteki karizmatik iktidarını başkumandan sıfatıyla ele almıştı. Yapılması gereken inkılapların daha hızlı bir şekilde

sirayet edebilmesi için birtakım yetkileri kendinde bulundurma ihtiyacı duymuş ve buna binaen ilan edilen cumhuriyet yönetiminde cumhurbaşkanı olmuştur. Cumhurbaşkanlığı için önemli sayılacak hiçbir rakibi bulunmuyordu. Rakibinin olmaması onu muhalifler nazarında otoriter bir lider yapmıştı. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) devrimlerini gerçekleştirebilmek için; parti liderliğini devam ettirmek, gerek gördüğünde meclise başkanlık etmek ve meclis seçimlerini yenileme yetkisini eline almak gibi yetkilere sahip olması gerektiğini savunmaktaydı (Ekincikli, 2012: 154). 20 Nisan 1924'te yeni anayasa Meclis'te kabul edildikten sonra ülkede hilafeti geri getirmek isteyen gruplarla, Anayasa'nın kuvvetler ayrılığı ilkesini savunan gruplar iktidar konusunda aynı görüşe sahiptiler. Rauf Bey (Orbay) ve arkadaşları kendi aralarında yaptıkları toplantılar sonucunda; devrimlerin herhangi bir zümreye imtiyaz vermeden yapılmasını savundular. Cumhuriyet'in de herhangi bir şahıs ya da zümrenin idaresine alet olmaması gerektiği gibi hususlarda fikir birliğine vardılar (Altınkaş, 2012: 2). Başta saltanatın kaldırılması daha sonra halifeliğin de kaldırılması ile ortaya çıkan muhalif gruplar çoğalmaya başlamıştır.

Muhafazakâr kesimin İslami kimliğe olan bağlılıkları göz önüne alındığında halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte Halk Fırkası'na karşı muhalefetin daha çok arttığını söylemek mümkündür. Halifeliğin kaldırılmasına karşı olan birçok muhalif grup Halk Fırkası karşısında bulunan II. Grup içerisinde aktif rol almaya başladılar. Rauf Bey (Orbay), Cumhuriyetin ilan edilmesi akabinde "Cumhuriyeti ilan edenler sorumsuz kişilerdir" diyerek muhalefet konusunda daha belirgin adımlar atmaya başlamıştır (Atatürk, 1926: 1057). Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nin cumhuriyeti ilan etmesiyle birlikte uhdesinde bulunan yetkileri arttırmıştır. Bu durum muhalefeti endişelendirmiş ve II. Gruba katılımlar her geçen gün daha da artmaya başlamıştır.

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanma aşamasında birçok siyasi girişimin daha hızlı bir şekilde sonuçlandırılması için Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) geniş yetkileri uhdesinde bulundurmak istiyordu. II. Grup bu yetkilerin Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'da toplanmasına karşıydı. Ali Fuat Paşa(Cebesoy), ikinci grubun sözcüsü olarak, "Meclis Reisinin, yani Mustafa Kemal Paşa(Atatürk)'nin diktatörlüğe doğru gittiğinden şüphe edildiğini bildirmesi" (Kuran, 2002: 329) II. Grubun Mustafa Kemal Paşa(Atatürk)'ya geniş yetkiler verilmesine karşı bir duruş sergilemiştir. Muhalefetin sesini arttırmaya başladığı bir dönemde İstanbul'da bulunan gazetelerin çoğu muhalefeti destekleyerek Halk Fırkasına karşı propagandalar yapmaya başlamıştır (İnsel, 2005: 68).

Millî Mücadele, Millet Meclisi'nin yöneticileri ve ortaya koydukları gayretleriyle başarıya ulaşmıştır. Bu sebeple ulusal egemenlik kavramı ile yeni bir irade şekli ortaya çıkarılmıştır. Meclis iradesi dışında bir iradenin olamayacağı anlayışı benimsenmiştir (Soysal: 1974: 46). II. Grup içerisinde yığılmaya başlayan muhalefetin temel hedeflerinden biri de hilafet makamının mevcudiyetini sağlamaktır. Halk Fırkası tarafından bu isteklerin faaliyete geçmesinin engellenmesi amacıyla Cumhuriyetin ilan edilmiş ve her türlü dini istismarı önleyecek laik bir rejimin tahsis edilmesi için gayret gösterilmiştir. Hilafet makamının muhalefete cesaret vermesinin yanı sıra dış

politikada iki başlılığa da sebep olmuştur. Lozan Görüşmelerine hem İstanbul Hükümeti hem de Ankara Meclisi'nin davet edilmesi bu iki başlılıktan faydalanmak isteyen Avrupalı devletlerin girişimlerinden biri olarak kabul edilir. Bu iki başlılığın sonlandırılması için halifelik kaldırılarak dini düşüncelerin devlet ile iç içe geçmesi engellenmiş ve daha laik bir düzenin tesis edilmesi amaçlanmıştır. 3 Mart 1924 tarihinde Halifeliğin kaldırılmasıyla birlikte basında Halk Fırkasında bölünme olacağı ve bir muhalefet partisinin kurulacağına dair söylentiler çıkmıştır (Zürcher: 2003: 61).

Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'ya karşı meydana gelen güvensizliğin temelinde diğer liderlerin saltanat yanlısı bir tavır sergilemesi yatmaktadır. Rauf Bey (Orbay) ve arkadaşları padişah ve hilafet yanlısı ifadeleri ile Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nın fikirlerinden farklı bir konumda yer almıştır (Dündar, 2007: 24). Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nın Cumhuriyeti ilan ederken Rauf Bey (Orbay) ve Kazım Paşa (Karabekir) gibi önemli isimlere doğrudan haber vermemesi ve bu isimlerin İstanbul'da buldukları bir zamanda Cumhuriyetin ilan edilmesi başta Rauf Bey (Orbay) ve Kazım Paşa (Karabekir) olmak üzere Milli Mücadele döneminde savaşan birçok paşayı rahatsız etmiştir (İnsel, 2005: 66). Bu huzursuzluğa ek olarak Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nın hükümeti kurma ve Lozan görüşmelerinde temsil yetkisini İsmet İnönü'ye vermesi Rauf Bey (Orbay)'i derinden üzmüştür (Karpat, 2010: 129).

1924 yılının Kasım ayında Meclis'te hükümetin mübadele sırasında yaptığı yolsuzlukların araştırılması için verilen bir soru önergesinin oylaması yapılmıştır. Bu soru önergesi daha sonra bir gensoruya dönüştürülerek İsmet Paşa (İnönü) Hükümeti'nin güven oylaması yapılmıştır. Bu oylamada İsmet Paşa (İnönü) güvenoyu almasına rağmen siyasi ortamdan dolayı istifa ederek görevi Fethi Bey devralmıştır. Bu sırada Halk Fırkası içinde bulunan muhalif grup İsmet Paşa (İnönü) aleyhine red oyu vermiştir. Buna rağmen oylama muhalifler için olumsuz sonuçlanınca Halk Fırkası'ndan istifa etmişlerdir. Bu yeni bir siyasi partinin kurulacağı anlamına gelmekteydi. Yeni kurulacak partinin "Cumhuriyet" kelimesini isminde kullanacağı duyulunca, Halk Fırkası 10 Kasım 1924'te adını Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirmiştir (İnsel, 2005: 68).

Meclis içinde oluşan muhalefetin yanı sıra İstanbul basınının da Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ve ona bağlı olan İsmet Paşa (İnönü) Hükümeti aleyhine güçlü bir kampanya başlatmışlardır. Bu muhalif kampanyalar neticesinde 17 Kasım 1924 tarihinde, CHF içindeki muhalif ikinci grup, "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" adı altında yeni bir siyasi parti kurmuştur (Güray,2020: 412). 17 Kasım 1924'te resmen kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ise, belki de "cumhuriyet" ismini ilk kullanan siyasi parti olabilme şansını Halk Fırkası'nın yaptığı isim değişikliğiyle kaybetmiştir. TCF kurulduğu andan itibaren CHF tarafından gerçek bir programa sahip olmadığı ve aslında Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'yü kıskandıkları için bir parti kurdukları yönünde eleştirilere maruz kalmıştır (Zürcher,2006: 55). Bu partinin fırsatları değerlendirmek ve bireysel çıkarları korumak amacıyla kurulduğu fakat kurucuların, ordunun birer mensubu olması

sebebiyle daha ağır eleştirilere maruz kaldıkları söylenebilir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nin en etkin makamları ve iktidar gücünü elinde bulundurması muhalifler tarafından kabul görmemiştir. TCF'ye yöneltilen bir diğer eleştirel iddia ise partinin aslında muhafazakâr olmaktan öte saltanatı ve halifeliği önceleyen gizli saltanatçılar olduğuydu (Zürcher,2006: 55). TCF, ortaya koyduğu siyaset ve parti programının muhafazakâr bir çizgide yer alması eleştirilerin dini söylemler üzerinden olmasına sebep olmuştur. CHF'nin TCF'ye yönelttiği eleştiriler arasında beyannamesinin irticaya teşvik edici ve cesaretlendirici unsurlar barındırdığı nihayetinde dini reaksiyonları arttırdığı yönündeydi (Zürcher,2006: 55).

TCF kurucularına baktığımızda: Fırka Başkanı Kazım Paşa (Karabekir), Asbaşkan Rauf Bey (Orbay) ve Doktor Adnan Bey (Adıvar), Fırka Sözcüsü Ali Fuat Paşa (Cebesoy). TCF üyeleri ise Refet Bey (Bele), Cafer Tayyar Paşa (Eğilmez), Rüştü Paşa, Kara Vasıf (Karakol), Ahmet Muhtar Bey (Cilli), İsmail Bey (Canbulat), Mehmet Sabit Bey (Sağiroğlu), Ahmet Şükrü Bey (Bayındır) ve Zeki Bey (Kadirbeyoğlu) şeklinde sıralanabilir. Yönetim kadrosu içinde ikinci meclis için seçilmiş 29 civarında milletvekili bulunmaktadır (Arabacı,2005: 96). Bu isimler, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında, Kurtuluş Savaşı döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli başarılar elde etmiş kişilerdir. Bu yönüyle kısa sürede geniş kitlelere yayılmış olması muhtemeldir. Fakat TCF gibi bir partinin böylesi güçlü kişiler dışında başkaları tarafından kurulduğu varsayılırsa muhtemelen bu denli etkili bir parti olması mümkün olmazdı. Bunun yanı sıra iktidarı elinde bulunduran Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) gibi güçlü bir karakterin karşısında bir muhalefet parti kurmak rasyonel bir girişim olmayacaktı. Fakat İstiklal Savaşı sırasında büyük başarılar elde etmiş paşaların kurduğu parti Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) karşısında güçlü bir muhalefetin oluşmasını sağlamıştır. TCF, mecliste Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nin kişisel yetkisini denetlemeyi, sınırlamayı ve tek başına iktidar olma eğilimini önlemek amacıyla kurulmuştur (Altan,2007: 143). TCF, kuvvetler ayrılığı ve Meclis'in hükümet üzerindeki kontrolünün artmasını savunmaktaydı. TCF İstiklal Mahkemeleri'nin temsil ettiği keyfi yargı yetkisine son verilmesini istiyordu. Rauf Bey (Orbay) ve Refet Bey (Bele)'in saltanat ve hilafet yanlısı olduğunu Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), “padişaha bağlı kalmayı borç bildiklerini, padişahlık katına başka nitelikte bir makam koymaya çalışmanın yıkıma yol açacağını ve büyük acı doğuracağını” (Atatürk, 1926: 1187) sözleriyle ifade etmişlerdir.

Saltanatın kaldırılmasından sonra muhalefetin önemli bir kaynağı ortadan kalkmış olsa da bazı TCF üyeleri halife ile görüşmeler yapma devam etmiştir. Bu durum halifelik makamının da varlığını sorgulatan sebeplerden biri haline gelmiştir. TCF, ortaya koyduğu siyasete bağlı olarak söylemleri de halifeliği destekler nitelikte olmuştur. Her iki partinin de beyannamesinin birbirine benzerlik gösterdiğine yönelik tartışmalar mevcuttur. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), TCF kurulduktan sonra The Times'a verdiği bir röportajda “Eğer açık bir muhafazakâr ortaya çıkmış olsaydı muhalefete saygı duyacağım, fakat TCF'nin programının az çok kendi CHF'sinin programıyla özdeş olduğunu ve bu yüzden muhalefetin samimi olamayacağını” ifade etmiştir (Zürcher, 2006: 55). Mustafa Kemal

Paşa (Atatürk)'nin ifadeleri ve Nutuk'ta yazdıkları kendi arkadaşlarının mücadelesini küçümsemesine ve itibarsızlaştırmasına sebep olmuştur. (Zürcher, 2006: 55). Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nin söylemleri ve CHF'nin eleştirileri TCF'yi saltanatçı ve hilafeti arzulayan bir çizgiye oturtmuştur.

Rauf Bey (Orbay), Cumhuriyet'in ilanından sonra katıldığı ilk Meclis toplantısında gerçek hedefinin halk egemenliği olduğunu, bunun cumhuriyetle korunabileceğini, fakat yine de halifenin kişiliğine ve makamına duyduğu bağlılığı dile getirmekten geri durmamıştır. (Altınkaş, 2012: 2). Partinin kuruluşu basın yoluyla duyurulmuş ve parti beyannamesi dağıtılmıştır. TCF Cumhuriyet döneminin gerek saikleri gerekse temel görüşleri bakımından “liberal” olarak nitelenebilecek ilk siyasî muhalefet hareketi olarak tasvir edilir (Erdoğan, 2005: 32). TCF beyannamesinde kısaca özgürlükçü, ılımlı, ekonomik olarak liberal bir demokrasi hedeflenmiştir.

TCF beyannamesini oluştururken iktidar partisinin reddedeceği birçok hususu programına dahil etmemiş ve farklı ideolojik bir görüş de beyan etmemiştir. Buradan TCF'nin CHF'den siyasi iktidar baskısından kaçınmak amacıyla parti içerisinde farklı ideolojik görüşlere sahip kişilerin düşüncelerini parti programına dahil etmediğini söylemek mümkündür. Fakat TCF üyelerinin, sergilemiş oldukları tavır ve söylemlerden, onların saltanat ve hilafet yanlısı oldukları ve bu kurumları muhafaza etmek için mücadele etmeye çalıştıkları söylenebilir. Bunun yanı sıra TCF, “garip ve acı veren bir diktatörlük altında yaşayan ülkede, acılar içinde ve özgürlükten yoksun olarak doğan çocuk” olarak betimlenmiştir (Ahmad, 1995:86). Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), Nutuk'ta TCF'nin kuruluşunu “orduyu kullanarak iktidarı ele geçirmeye çalışan bir paşalar komplosu olarak” değerlendirmiştir. Aslında bu durum TCF kurucularının mecliste dışlanmasına ve şüpheli şahıslar olarak görülmesine neden oldu (Zürcher, 2006: 55)

TCF kuruluşu itibariyle CHF'nin içinden çıkarak var olmuş bir partidir. CHF'den istifa edip TCF'ye geçen mebuslar birbirinden farklı siyasi görüşlere sahiptir. Genel olarak İttihat ve Terakki üyeleri ve meşrutiyet yanlısı gruplar TCF bünyesinden toplanmaya başlamıştır. Böylesi güçlü grupların yeni bir parti bünyesinde yer alıp siyasi olarak katılım sağlamaları TCF'nin güçlü bir taraftar grubu oluşturmasını sağlamıştır. Bu grubu oluşturanların bazıları milliyetçi düşüncelere bağlı kişilerdir. Türk siyasetinin içinden TCF'nin doğduğu İttihatçı-Kemalist akım dolaysız bir biçimde Fransız Devrimi geleneğinden gelmekteydi (Zürcher, 2006: 55). TCF kurucularının hemen hemen hepsi eski İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları olmaları, TCF'nin kuruluşundan itibaren İttihatçı olmakla suçlanmasına neden olmuştur. Fakat parti liderleri bu iddiayı reddetseler bile üyelerinin İttihatçı olması TCF'yi güçlü kılan unsurlardan biri haline gelmiştir. TCF, siyasal ve ideolojik olarak sadece bu sebeple güç kazanmamış aynı zamanda kurulmasına öncülük eden Kazım Paşa (Karabekir) ve Rauf Bey(Orbay) gibi kişilerin ünlü kimliklerinden kaynaklanmıştır.

TCF'ye meclis içerisinde katılımların olması aynı zamanda toplumsal düzeyde de gerçekleşmiştir (Güray, 2020, 410). Bunun temel sebebinin parti programının 6. maddesi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Sonraki bölümde daha detaylı bir şekilde ele alacağımız 6. madde dine karşı saygılı olduğunu beyan etmektedir. Bu maddeye dayanarak toplumsal düzeyde TCF'ye katılımların hızlı bir şekilde arttığını söylemek mümkündür. Bu durum muhafazakâr bir toplumda devrimlerin yaşandığı bir dönemde halkın tutunabileceği bir umut olarak tahayyül edilebilir. Bunun yanı sıra TCF'ye katılanların bazıları basın ve yayın konusunda söz sahibi kişiler olması özellikle İstanbul basınının TCF'ye verdiği destek TCF'nin geniş kitlelere yayılmasını sağladı.

Toplumsal düzeyde geniş bir kitleye yayılmaya başlayan TCF meclis içerisinde de ağırlığını göstermeye başlamıştı. Meclis görüşmeleri sırasında vermiş olduğu soru önermeleri ile CHF'yi baskı altına almaya ve muhalefet partisi olmanın gerekliliğini yerine getirmeye gayret göstermiştir. Partinin kurulmasıyla birlikte resmi olarak ilk tepki dönemin Dahiliye Vekili Recep Bey (Peker)'den gelmiştir. Recep Bey (Peker), "Fırkalar esastır, yeter ki şahsi arzular yerine, memleket için çalışsınlar. Allah mübarek etsin" diyerek düşüncelerini dile getirmiştir (Güray, 2020, 410).

2. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN PROGRAMI

TCF'nin kuruluşu ilan edildikten sonra parti programı basın yoluyla halka duyurulmuştur. Parti programı elli sekiz maddeden oluşup temel başlıkları şu şekilde sıralanmıştır: siyaset-i dâhiliye, iktisadiyat, itibar, maliye, siyaset-i maarif, siyaset-i içtimaîye. Parti beyannamesi incelendiğinde ilk etapta CHF beyannamesinden bazı noktalarda aynı düşünsel alt yapıya sahip olmasıyla birlikte nevi şahsına münhasır fikirleriyle CHF'den farklı bir niteliğe sahiptir. TCF'nin beyannamesi genel hatları itibarıyla CHF'nin iktidar, devletçi, laik politikaları bakımından ayrı görüşlere sahiptir.

CHF'nin politikası göz önüne alındığında otoriter bir yapıya sahip olması hasebiyle TCF beyannamenin ilk maddelerinde özgürlük gibi kavramlara daha çok yer vermiştir. Örneğin beyannamenin dördüncü maddesinde genel hürriyetlere şiddetle taraftar olduğu dile getirilmiştir (Güray, 2020, 415). TCF'nin hürriyet kavramı üzerinde sıkça durması kendisine yöneltilen eleştirilerden biri haline gelmiştir. TCF'nin ziyadesiyle özgürlükçü olması zararlı cemiyetlerin örgütlenmesinin önündeki engelleri kaldıracağına dair eleştirileri haklı bulmak mümkündür. Eleştirilen bir diğer madde ise altıncı maddedir. Bu maddeye göre TCF dine karşı hürmetkar ve saygılıdır (Yalçın, 2011:131). Burada yeni bir rejimin kurulmasıyla muhafazakâr kesimin arka planda kaldığını ve bu sebeple İslamiyet kültürünün baskılanmasını engellemek amacıyla halkın desteğinin alındığı söylenebilir.

Müslümanların büyük bir çoğunlukta olduğu ve iktidarın laik bir yönetim benimsediği göz önüne alındığında TCF programının 6. Maddesi halkın sempatisini kazanmasında önemli bir yapı taşı görevi görmüştür. Bir diğer ifadeyle hilâfet ve şeriat düzenini ve bu düzenin bir parçası olan dinî müesseseleri ortadan kaldıran CHF yönetimi bu girişimiyle din ve devlet işlerini birbirinden

ayırırken halktan kopuk bir iktidar haline gelmiştir. Bu maddeye farklı bir açıdan bakmak gerekirse, TCF bu maddeyi toplumsal düzeyde insanların dine karşı saygılı olması gerektiğini ön plana çıkarsa da farklı cemiyetlerin bu maddeyi kullanarak kurulan cumhuriyeti tehdit olarak görmesi de mümkün olmuştur. Örneğin daha sonra detaylı olarak ele alacağımız Şeyh Said İsyanı bu maddeye dayanak gösterilerek çıktığı ve yayıldığı söylenebilir.

TCF beyannamesinde bulunan bazı önemli maddeleri detaylı olarak incelemekte fayda var. Öncelikle beyannamenin başında, milletin “mukadderatını bizzat tayin ve idare etmek rüşt ve kabiliyetini izhar” ettiği vurgulanarak ülkenin demokrasiye hazır olmadığı görüşü reddedilir. (Zürcher, 2003: 190). TCF beyannamesinin 1. Maddesinde “Türkiye Devleti milletin egemenliğine dayanan bir Cumhuriyettir.” ifadesi ile CHF ile aynı siyasi görüşte olduğu ifade edilerek farklı yönetim şekillerinin talep edilmesinin önüne geçilmesi ya da bu konuda herhangi bir eleştiri alması engellenmiştir diyebiliriz. Henüz ilk maddede kesin bir muhalif parti olduğunu beyan etmeyen TCF 2. Maddesinde “Hürriyetperverlik(Liberalizm), milletin egemenliği(Demokrasi) partinin esasıdır.” ifadesi ile CHF’den farklı bir ekonomik düzeni savunmuştur. CHF’nin Cumhuriyet döneminde yaptığı yeniliklere “Halk için halka rağmen” sloganlarına bağlı olarak tepeden gelme bir anlayışla modernleşmeyi sağlamaya çalışırken TCF bu durumu eleştirmiştir. TCF 3. Maddesinde “Kanunların hazırlanmasında, ihtiyacı, menfaatleri, eğilimleri, asrın gerekleri ve adalet prensipleri hâkim olacaktır.” ifadesi ile halk için yapılan yeniliklerde halkın onayının ya da rızasının gözetilmesi gerektiğini ifade etmiştir. TCF bu yönüyle CHF’den keskin bir şekilde ayrı düşüncelere sahiptir.

TCF 5. Maddesinde “Anayasa milletten açık vekâlet alınmadıkça değiştirilmeyecektir.” şekilde ifadesi ile anayasa değişikliklerinin halkın onayı ile olabileceğini söyleyerek çağın çok ötesinde bir demokrasi tahayyül etmiş ve uygulamayı hedeflemiştir. TCF’i CHF’den ayıran bir diğer nokta ise seçim sistemi konusundaki politikalarıdır. TCF 8. Maddesinde “Milletvekili seçiminde tek dereceli oy usulü kabul edilecek ve her kazanın bir seçim çevresi olması esası müdafaa olunacaktır.” ifadesi ile doğrudan seçimin yapılması hedeflenmiş ve halkın yönetimde doğrudan bir etki sahibi olması amaçlanmıştır. TCF’i CHF’den ayıran en önemli hususlardan biri de kuvvetler ayrılığı ilkesi konusundaki görüşlerdir. TCF 12. Maddesinde “Cumhurbaşkanı seçilen şahsın milletvekilliği, seçimini müteakip ortadan kalkar.” ve 13. maddesinde “Genel ve özel bütçeden maaş alan ve fiilen hizmette bulunanların hiçbir siyasi partiye katılmamasını sağlayacak kanun yürürlüğe konacaktır.” ifadeleri ile yasama yürütme ve yargının birbirinden ayrı erkler olduğu pekiştirilmiştir.

TCF beyannamesinin 14. Maddesinde “Milli birliğin korunması için, Devletin denetimi saklı kalmak üzere, idarede âdem-i merkezîyet esası benimsenecektir. Mahalli hak ve yetkilerin kullanımında seçme usulünün uygulanmasına özen gösterilerek, idari teşkilâtın serbestçe gelişimini sağlayacak kanunlar yürürlüğe konacaktır.” ifadesiyle merkezin gücünün azaltılıp yerel yönetimlere yetkilerin verilmesini savunmuştur. TCF bu yönüyle CHF’nin siyasi yönetim anlayışından farklı bir konumda bulunmaktadır. Mahalli idareleri güçlendirmeyi hedefleyen TCF beyannamesinin 23.

Maddesinde “Belediye Başkanları seçim usulüne tâbi olacaktır.” ifadesi ile seçimlerin ülkemizde henüz anlaşılmaya başlandığı bir dönemde belediye başkanlarının da seçim yoluyla belirlenmesini hedeflemekteydi. TCF bu yönüyle demokrasiyi alt düzeylerde de korumaya ve sürdürmeye çalıştığı görülmektedir.

Cumhuriyet döneminde CHF tarafından yapılan yeniliklerin halka rağmen ve halkın istekleri dışında yapıldığı göz önüne alındığında TCF halkın benimsediği yenilikleri hedeflemiş ya da yapılması planlanan yeniliklerin halka anlatılmasını makul bulmuştu. TCF halktan uzak olmadığı ve halkın içinde olduğunu aynı zamanda halkın taleplerini yakından takip ettiğini beyannamesinin 25. Maddesinde “Hükümete ait çiftliklerle arazi yersiz, yurtsuz köylülere ihtiyaçları nispetinde tahsis edilecek, göçebe ve seyyar vatandaşlar uygun bölgelere yerleştirileceklerdir.” ifadesi ile ortaya koymaya çalışmıştır. Cumhuriyet döneminde bir dış politika krizi haline gelen mübadeleler sırasında kimi zaman yolsuzlukların (Babaoğlu, 2014: 80) kimi zaman karışıklıkların meydana geldiği bilinmektedir. TCF yaşanan bu sorunları beyannamesinin 26. Maddesinde “Göçmenlerin tabii oldukları hukukun tümüyle temini ve yerleşim ve emlak paylaşımı ve arazi işlerinin, kendilerinin de iştirakiyle iyileştirilmesine önem verilecektir” ifadesi ile gidermeyi hedeflemiştir.

TCF beyannamesinin 29 ile 39 maddeleri arası ekonomik faaliyetler ve hedefler üzerine belirlenmiştir. Hazırlanan beyannamenin ekonomi ile ilgili maddelerinin şu şekilde özetlemek mümkündür. TCF, meslek gruplarının birbirleriyle irtibat halinde olabilecekleri bir ağı kurmayı hedeflemiştir. Böylece ülkede ortak fiyat politikaları daha sağlıklı bir şekilde uygulanabilecekti. Ziraî üretim konusunda öncelik hedef kendi kendine yetebilen bir Türkiye inşa etmektir. Bu sebeple üretimi hızlandırıp ürünleri pazar yerlerine ulaştırmak hedeflenmiştir. Topraklarımızda bulunan ham maddelerin işlenebileceği sanayi tesisleri kurarak yabancı şirketlerle rekabet edebilmek hedefler arasındaydı.

TCF, liberal ekonomi politikası ile hem işveren hem de işçinin haklarının güvence altına alınmasını da beyannamesine dahil ederek ekonomide istikrarı hedeflemiştir. TCF ekonomik bakımdan CHF'den farklı olarak dış yatırımcıların teşvik edilmesi taraftarıydı. TCF, memlekete yabancı sermaye gelmesine, ticaretin gelişimine ve hayatın ucuzlamasına mâni durumlardan biri olan kambiyo değişimine son vererek milli paranın yabancı paralarına karşı istikrarını temin edilmesi gibi hususlara da beyannamesinde yer vermiştir. Bunların yanı sıra zirai ve sanayi konularında kooperatifleşmenin güçlendirilmesi gibi konulara da yer vermiştir.

TCF, Türk Lirasının yabancı paralar karşısında istikrarını sağlaması için ekonomi politik alanında yenilikler yaparak Devlet Bankası ile birtakım anlaşmalar imzalanması gerektiğini beyannamesine eklemiştir. Ziraat Bankası ve itibar sandıkları ile çiftçinin itibar kazanması sağlanarak üretim üzerindeki motivasyonun artırılması hedeflenmiştir. TCF aynı zamanda tekelleri piyasaya karşı olduğunu ve bu minvalde her mükellefin aynı oranda vergi vermesini öngörmekteydi.

Zorunlu ihtiyaçlar üzerinden alınan vergiler indirilerek halkın üstündeki vergi yükü hafifletilecekti. Sosyal devlet kavramı tam olarak yerleşmemiş olsa da devletin halka olan yardımları mahalli idareler yoluyla sağlanacaktı. TCF toplumsal düzeyde istihdamı arttırılmasını sağlayacak ve her çocuğun eğitim hakkının garanti altına alınmasını sağlayacaktı. TCF son olarak toplumun medeniyet düzeyinin yükseltilmesi için basın ve yayına önem vereceğini de beyannamesinde yer vermiştir.

TCF'nin beyannamesi genel olarak incelendiğinde yeni kurulan bir yönetim olmasına rağmen çağın ötesinde bir belge olduğunu söylemek mümkündür. CHF'nin otoriter ve baskın yapısına rağmen daha ılımlı ve halk ile iç içe bir politika ortaya koyan TCF bu yönüyle daha geniş kitleleri bünyesinde toplamayı başarabilmiştir. TCF beyannamesi CHF'nin ortaya koyduğu siyasi çizgiden farklı olmakla birlikte ortaya konan politikalar zaman zaman aynı fikir çerçevesinde toplanabilmiştir. Fakat bu TCF'nin CHF ile ortak hareket ettiği anlamı çıkmasına sebep olmamalıdır. En nihayetinde TCF kendini CHF ile aynı çizgide görmediği için kendisinden ayrılarak var olma sürecini başarılı bir şekilde sürdürürken CHF'nin baskıları karşısında yeteri kadar güçlü kalamayıp son bulacaktır. CHF devlet aygıtları üzerinde söz sahibi olması ve bir parti devleti olması TCF'nin CHF karşısında daha güçsüz ve savunmasız olmasına sebep olmuştur. CHF bu gücü kullanarak kendisinden farklı bir beyanname ortaya koyan TCF'i kapatmıştır.

3. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN ÖRGÜTLENME SÜRECİ VE İDEOLOJİSİ

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte baskılanan ve sistem dışında tutulmaya çalışılan muhalif grupların zamanla artmasıyla birlikte geniş bir kitle haline gelmiştir. TCF'nin kurulmasıyla birlikte bu muhalif gruplar kendilerini ifade edebilecekleri siyasi bir ortam bulabilmiştir. Çok partili hayata geçişe değin İslamcılar siyasal tercihlerini sürekli muhalif saflar lehine kullanmışlar ya da kullanmak zorunda kalmışlardır (Tekin ve Akgün,2005, 655). Bu sebeple TCF'nin kurulması ile birlikte örgütlenme sürecinin buna bağlı olarak hızlı bir şekilde yayılmaya başladığını söylemek mümkündür.

TCF, başta Ankara ve İstanbul olmak üzere, büyük şehirlerde kısa sürede örgütlenme sürecini tamamlamıştır. CHF'den ayrılarak kurulan bu partinin geniş kitlelere yayılmasının temel sebeplerinden biri olarak İstanbul basını gösterilebilir. Bu minvalde sadece CHF içinde bulunan karşıt görüşlerin değil aynı zamanda meclis dışında hükümetin yaptığı politikaları eleştiren basın ve yayın kuruluşları da halkın görüşlerini etkilediğini söylemek mümkündür. TCF'nin örgütlenme sürecini hızlandıran bir diğer etken de İttihat ve Terakki Cemiyeti olmuştur. CHF içerisinde bulunan İttihatçıların çoğu TCF'nin kurulmasıyla birlikte CHF'den istifa ederek TCF'ye geçmişlerdir. Daha öncesinde CHF tarafından parti dışında bırakılan İttihatçılar da CHF'ye ve Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'ya olan kırgınlıklarından dolayı TCF'ye geçmişlerdir (Babaoğlu, 2014: 101). TCF'nin kurucularından Rauf Bey (Orbay) ve Kazım Paşa (Karabekir) muhafazakâr ve daha çok hilafet

yanlısı girişimlerinden dolayı kurdukları partide buna paralel bir şekilde düşünen kişi veya grupları bünyesinde toplamaya başlamıştır. Hatta bazılarının Siyasal İslam anlayışına bağlı kişiler olduğu iddia edilir (Uluç, 2020: 469) TCF'nin en geniş kitlesine tam olarak bu sebeple ulaştığını söylemek yanlış olmaz.

Cumhuriyetin kurulması ile İslam kültürünün bazı temel değerlerinin yasaklanması ve muhafazakâr kesimin baskılanması büyüyen muhalefetin TCF'ye kanalize edilmesini sağlamıştır. Toplumsal düzeyde Müslümanlar arasında hilafeti savunan, saltanatı destekleyen, medreselerin kapatılmasına karşı çıkan, eski düzeni arzulayan köktenci kesim ve şeriatla yaşamaya alışan insanlar doğal olarak TCF bünyesinde örgütlenmeye başlamıştır (Kocaman ve Ceylan, 2018:12). Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) yenilikleri veya devrimleri doğrudan halka kabul ettirilmesi şeklinde bir yöntemle modernleşmeyi sağlamaya çalışırken bir diğer yandan bu yeniliklerin halka anlatılarak ve sindirilerek modernleşmeyi savunan muhalif bir kesim vardı. Bu kesim Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nın bu yönteminden dolayı kendileri gibi düşünenlerle TCF içinde örgütlenmeye başlamıştır. TCF, üye ve destekçilerinin sayısını arttırırken kullanmış olduğu temel yöntem CHF'nin ortaya koyduğu politikaya karşı eleştirel bir tavırla yaklaşarak baskılanmış muhalefeti bünyesinde toplamaktı.

TCF'nin örgütlenme süreci İstanbul ve Ankara'da başlayıp Urfa ve Sivas şubelerinin açılmasıyla doğu illerine yayılmaya başlamıştır. TCF açmış olduğu bu ilk şubelerin örgütlenmesine önem vermiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski üyeleri de bu örgütlenme sürecinde aktif rol almıştır. Bunlar biri de Kara Vasıf (Karakol)'tır. TCF'nin İstanbul'da sağlam temeller üzerinde örgütlenmesini sağlamış ve İstanbul il Başkanı olarak göreve başlamıştır (Ahmad, 1995:87). TCF hem şehirlerde hem de nüfusu büyük olan ilçelerde aktif olarak örgütlenme girişimlerinde bulunmuştur. Bu şehirlerin başında İstanbul, Ankara, Urfa, Sivas Erzurum, İzmir, Samsun, Eskişehir, Trabzon, Siverek, Ordu, Amasya, Sinop, Maraş gibi iller yer almaktadır. (Babaoğlu, 2014: 108). TCF'nin örgütlendiği ilçeler ise Suruç ve Of olarak bilinmektedir. Bunların yanı sıra Mardin, İzmit, Erzincan, Adana, Mersin, Kastamonu, Çanakkale, Tekirdağ, Bolu, Düzce, Uşak, Hopa, Gümüşhane gibi şehirler şube açılması amacıyla TCF'den parti beyannamesi talebinde bulunmuşlardır.

TCF'nin örgütlenme ve diğer illerde şubelerinin açılması konusunda Kara Vasıf (Karakol) görevlendirilmiştir. Kara Vasıf (Karakol) doğu illerinden gelen şube açma taleplerini değerlendirir buna bağlı olarak o ilde teşkilatlanmanın oluşturulması için görevli kişileri seçip o ile ait mührün hazırlanmasını sağlardı. Doğuda başlayan Şeyh Said İsyanı ile bu süreç sekteye uğramıştır. İsmet Paşa (İnönü) Hükümeti'nin bu konuda almış olduğu sert tedbirler görevlilerin doğuda TCF şubelerini açmasını engelleyecek seviyede olmuştur (Ertem, 2010: 88).

TBMM'de çıkarılan Hıyaneti Vataniye Kanunu'na göre dinin siyasete alet edilemeyeceği ve bu suçun vatana ihanet olduğunu ifade eden maddelere dayanılarak TCF'nin 6. Maddesi öne

sürülmüştür. Bu dayanak noktasına bağlı olarak TCF'nin kurulmasından yaklaşık üç ay sonra ortaya çıkan Şeyh Said İsyanı partinin örgütlenmesini ve yayılmasına engel olmuştur. TCF'nin 3 aylık süre içerisinde ortaya koyduğu politika ile geniş kitlelere yayılmış ve birçok ilde şube açarak örgütlenme sürecini devam ettirmiştir. Şeyh Said İsyanı'nın TCF ile ilişkilendirilerek TCF'nin siyasi faaliyetlerinin kısıtlanmasını, partinin kendini ifade etmesini ve geniş kitlelere yayılmasını engellemiştir. Bu isyanın çıkış noktasındaki destekleyici unsur şeriat olduğu için halifenin bu isyanı eski gücüne kavuşma ve prestijini koruma gibi bir amaçla desteklediği ifade edilir (Ünder, 2009: 142).

TCF'nin CHF'den ayrılarak kurulduğu göz önünde bulundurulduğunda ortaya koyduğu politika bağlamında ne tamamen CHF'den farklı ne de tamamen aynı çizgide bir faaliyet göstermiştir. TCF üyeleri henüz parti kurulmadan önce mevcut İsmet Paşa (İnönü) Hükümeti ile yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı aktif olarak meclis içerisinde varlığını sürdürmekte zorluk çekmiştir. İsmet Paşa (İnönü)'nin katı ve sert bir yönetim şekli benimsemesi TCF kurucularını rahatsız etmiştir. TCF'nin kuruluş sürecinde de değindiğimiz İsmet Paşa (İnönü) Hükümeti döneminde verilen bir soru önergesinin gensoruya dönüştürülerek İsmet Paşa (İnönü) Hükümeti'nin değişmesine sebep olmuştu. Bu değişiklik ile İsmet Paşa (İnönü)'dan daha ılımlı biri olan Fethi Bey (Okyar)'in iktidara gelmesi TCF'nin mecliste parti olarak daha aktif rol almasını sağlayan etmenlerden biri olarak kabul edilebilir. Fethi Bey(Okyar)'in ılımlı bir siyaset benimsemesi İsmet Paşa (İnönü) Hükümeti'nin dönemine göre daha demokratik olduğunu söylemek mümkün.

TCF'nin hızlı bir şekilde örgütlenmesinde etkili olan bir diğer unsur ise kendini CHF'den farklı bir konumda tanımlamış olmasıydı. Bu tanımlama esasında üyelerinin kendini CHF'den farklı bir pozisyonda görmesinden kaynaklıydı. TCF kurucuları ideolojik olarak CHF'yi oluşturan kişilerle aynı sosyal kökenden gelmişlerdir. TCF üyelerinin CHF'ye oranla daha kozmopolit oldukları düşünülmektedir (Kocaman ve Ceylan, 2018: 10). TCF üyelerinin çoğu yükseköğrenimi tamamlamış devlet düzeyinde görevler almıştır. TCF üyelerine bakıldığında asker kökenlilerin oranı %44 iken CHF'de %18'de gibi bir oran mevcuttur. (Ateş, 1998: 322). CHF'den ayrılarak TCF'ye katılanların keyfilik ve oligarşi gibi uygulamalardan rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir. Buna binaen kurulan TCF'nin CHF'ye oranla daha hoşgörülü bir siyaset benimseyeceği düşünülerek katılımlar da olmuştur. O dönemde birçok muhalif isim Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nin daha geniş yetkiler talep etmesinden endişe duymaktaydı (Kocaman ve Ceylan, 2018:15). Bu kaygılara dayanılarak bir muhalif grubun partileşme sürecine girdiğini söylemek mümkündür. Muhalif grup bu endişelerini dile getirmekle birlikte otoriterleşen hükümete karşı milli hakimiyet kavramı üzerinde durmaya başlamıştır.

TCF'nin programı ele alındığında kuvvetler ayrımı, halk egemenliği, âdem-i merkeziyet ve serbest ticaret gibi kavramların vurgulandığı klasik liberalizmin desteklediğini ifade etmiştik. TCF üzerine yapılan çalışmalarda genel olarak kuruluş sebebinin Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'ya karşı

meydana gelen bir kırgınlığın sonucunda ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Fakat tarihsel süreç içerisinde Halk Fırkası içerisinde meydana gelen gruplar daha sonrasında mecliste yapılan konuşmalar ve nihayet TCF'nin kuruluşu göz önüne alındığında yapıcı muhalefet örneği ortaya koyduğu görülmektedir. Bu yapıcı muhalefet TCF'nin örgütlenme sürecine olumlu manada etki etmiştir.

TCF kuruluşunu hâkimiyet-i milliye kavramına dayanarak duyurmuştur. Bu kavramın daha öncesinde II. Grup tarafından hilafet ve saltanat makamının korunmasının garantisi olarak kullanıldığını ifade etmiştik. TCF, bir yandan halk egemenliği kavramı üzerinden Cumhuriyet'in gerekliliğine dikkat çekerken diğer yandan CHF'nin onun iktidarına tam bir sadakat talep etmesine karşı çıkmıştır. TCF'nin CHF'ye karşı ortaya koyduğu bir diğer eleştiri konusu da CHF mebuslarının seçildikten sonra kamuoyunu dikkate almadan sadece şahsi ihtiyaçlarını daha kolay giderebilecekleri bir makam olarak görmeleri idi. Bu durumda TCF'nin toplumsal düzeyde örgütlenmesi daha hızlı bir şekilde sonuçlandığı söylenebilir.

Ayrık düşünceler ve eleştiriler TCF'nin Anadolu'da daha etkili bir şekilde örgütlenmesine sebep olmuştur. Daha çok gelenek yanlısı ve muhafazakâr bir kimliğe sahip TCF, otoriter yapısının hızla güçlendiği Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nin ortaya koyduğu yeniliklere genel manada karşı durmuştur. Yeniliklerin zoraki bir politika ile halka kabul ettirilmeyip devrimlerin toplumda sindirilebilmesi için daha yavaş yapılmasını savunmuşlardır. Kazım Paşa (Karabekir) yapılan yenilikleri şu şekilde ifade etmektedir:

“O milletin reisi olan zatın halka doğru söylemesi. Halkı dinlemesi ve halkı aldatmaması, halkı ahval-i umumiyyeden haberdar etmek son derece haiz-i ehemmiyettir. Çünkü her şey acık söylendiği zaman halkın dimağı hal-i faaliyette bulunacak, iyi şeyleri yapacak ve milletin zararına olan şeyleri red ederek şunun veya bunun arkasından gitmeyecektir” (Mumcu, 1993: 75)

TCF yaklaşık olarak altı aylık ömründe sadece bir defa kongre düzenleyebilmiştir. TCF aynı zamanda katıldığı herhangi bir seçim de bulunmamaktadır. Kuruluşundan yaklaşık iki hafta sonra yapılan ara seçimlere de teşkilatlanamadığı için katılamamıştır. Fakat o dönemde kendisine yakın olan bağımsız isimleri desteklemiştir. CHF'ye karşı bağımsız olarak muhalefet eden kişilerden biri olan Ali İhsan Bey de TCF tarafından desteklenmiştir. Aynı zaman da Bursa ve Kırıkkale'de seçime giren bağımsız adaylar da desteklenerek zafer elde etmeleri sağlanmıştır (Akıncı ve Usta, 2015: 45). Bazı milletvekilliklerinin boşalması nedeniyle yapılan seçimlerde TCF kendi adaylarını çıkarmamıştır. Buna karşılık CHF'ye rakip olarak çıkan bağımsız adaylar desteklenmiştir. Bursa'da seçimleri bağımsız aday kazandığı halde seçim mazbatasını verilmemiştir. Bağımsız adayın TCF'ye katılacağı tahmin edildiğinden dolayı mazbatasının verilmediği söylenebilir. TCF seçimlere doğrudan katılmamış bir parti olmasına rağmen böylesi bir güce sahip olması CHF'i endişelendirmiştir.

Resmi olarak seçimlere katılamazsa bile TBMM’de aktif bir parti olmanın gerekliliklerini yerine getirmeyi hedeflemiş ve bu amaçla faaliyet göstermeye devam etmiştir. Meclis içerisinde birçok konuda müzakere edip görüş bildirmenin yanı sıra bütçe görüşmelerinde ortaya koyduğu eleştirileriyle aktif bir muhalefet sergilemiştir (Ahmad, 1995:193). Fethi Bey (Okyar) Hükümeti’nin Şeyh Said Ayaklanması sebebiyle değişip TCF’nin uyuşmadığı İsmet Paşa (İnönü) Hükümeti’nin göreve başlaması Meclis içerisinde sert tartışmalara yol açmıştır(Babaoğlu, 2014: 89). İsmet Paşa (İnönü) isyana sert bir şekilde müdahale hakkını elde etmek amacıyla Takrir-i Sükûn Kanunu’nun çıkarılmasını savunurken TCF üyeleri bu kanuna karşı çıkmıştır. Ülke genelinde hükümete geniş yetkiler veren bu kanuna karşı çıkan TCF üyeleri daha sonra bu kanuna dayanılarak İstiklal Mahkemelerinde yargılanmıştır.

TCF’nin mecliste ortaya koyduğu ve savunduğu muhalif görüşleri CHF’nin devlet yönetimi konusunda benimsemiş olduğu sert politikadan farklı olduğu için İstiklal Mahkemelerine de karşı çıkmaktadır. TCF bu kanunun Anayasaya aykırı olduğunu ifade ederek mecliste bu kanunun geçmesine engel olmaya çalışsa da kanun çıkmıştır (Aslan ve Dündar, 2014: 32).

Takrir-i Sükûn Kanununa baktığımızda 1. Maddede,

“İrtica ve isyana ve memleketin nizamı içtimaîsine ve huzur ve sükunu ve emniyet ve asayişini ihlâl e bas bilumum teşkilat ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsât ve neşriyatı Hükümet, Reiscumhurun tasdiki ile resen ve idareten men’e mezundur. İş bu ef’al erbabını Hükümet, İstiklâl Mahkemesine tevdi edebilir.”

ifadesi ile irtica yoluyla ülke emniyetini tehdit eden her türlü unsurun İstiklal Mahkemeleri yoluyla saf dışı bırakılacağını anlamak mümkündür. Sadece bu maddeye dayanılarak TCF üyeleri, parti programının 6. Maddesindeki ifadelerden dolayı yargılanabilir. 1. Maddede “İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyülicradır.” ifadesi ile 2 yıl boyunca CHF’ye bu kanun ile verilen geniş yetkilerin süresi belirlenmiştir. Bu kanun ile TCF üyeleri ile CHF üyeleri arasında mecliste sert tartışmalar yaşanmıştır (Sarıay, 2015: 388). Bu tartışmalarda TCF yönetimi kanunun anayasaya uygun olmadığı ve idam kararın ancak meclis tarafından verilebileceğini ifade etmiştir.

TCF’nin ısrarla kurulmasına engel olmaya çalıştığı ve Takriri Sükûn Yasası gereği kurulan İstiklal Mahkemeleri TCF’i yargılamış ve nihayetinde kapatılmasına karar vermiştir (Uluç, 2020: 269). Birçok bölgede kurulan İstiklal mahkemeleri buldukları bölgede bulunan TCF örgütlenmelerine dair kararlar vermiştir. Şark İstiklâl Mahkemesi, TCF’nin, altıncı maddesine dayanarak memleketi dinsizlikten kurtarmak iddiası politikalar güttüğünü, son irtica ve isyanın ortaya çıkışı sırasında vahim hadiselerin vuku bulduğuna karar vermiş ve kendi bölgesindeki TCF şubelerinin kapatılmasına karar vermiştir. Kapatma girişimlerinin başlamasıyla TCF’nin örgütlenme süreci sona ermiş oldu. Ankara İstiklal Mahkemesi de TCF mensuplarının, İstanbul’da firkaları adına propaganda ve üye kaydı yaparken beyannamenin 6. maddesini irticai surette kullanarak halkı aldattıklarını gerekçe göstermiştir. CHF Hükümeti Takriri Sükûn Kanunu’nun verdiği yetkilere

dayanarak yaptığı bir diğer girişim ise TCF'ye destek veren basın ve yayın kuruluşlarının kapatılmasını sağlamaktı (Akıncı ve Usta, 2015: 45). Basın ve yayın kuruluşlarının kapatılmasıyla birlikte TCF geniş kitlelere hitap etme gücünü kaybetmiştir. Bu sebeple üye sayısında düşüşlerin meydana geldiğini söylemek mümkündür.

4. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPATILMA SÜRECİ

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte yeni bir yönetim şeklinin benimsendiği dönemde demokratikleşme çabası ile farklı politik gruplar ortaya çıkmıştır. Bu politik gruplardan biri olan TCF siyasi hayatı bakımından kısa sürmüştür. Yaklaşık altı aylık ömrüne rağmen etkisi uzun yıllar sürmüş bir siyasi parti olmuştur. TCF'nin ortaya koyduğu siyasi tavır ve faaliyetleri itibariyle daha muhafazakâr bir konumda yer almaktadır. Merkez sağ olarak konumlandırılan TCF kendisiyle ilişkilendirilen dini-etnik kökenli bir isyanın sonucunda kapatılmış bir parti olarak tarihteki yerini almıştır (Ertem, 2010: 88). TCF'nin kapatılma sebeplerini daha iyi anlayabilmek için Şeyh Said İsyanı'na daha detaylı bakmakta fayda vardır.

13 Ocak 1925 tarihinde, bütçe görüşmelerinin yapıldığı bir günde Elazığ, Diyarbakır ve Tunceli illerini kapsayan bölgede bir isyan patlak vermiştir. İsyan bir Nakşibendi Şeyhi olan Palulu Şeyh Said tarafından çıkarılmış ve yönlendirilmiştir. İsyanın çıkış noktası Kürtçülük ve İslamcılık olarak belirlenip bu minvalde geniş alana yayılması hedeflenmiştir. Talepleri arasında İslam Hukuku ve Halifelik de yer almaktaydı (Zürcher, 2006: 55). İsyan patlak verdiğinde Fethi Bey (Okyar) olayların geçici olduğunu ve yerel unsurlarla bastırılarak sonlandırılabilceğini savunmuştur (Ahmad, 1995:99). İsyanın bastırılması için yerel askeri birlikler ve jandarma birliklerine rağmen isyan tam manasıyla bastırılmamıştı. Bundan dolayı diğer bölgelerde bulunan askeri birliklerden takviye birlikler ile destek verilmiştir.

Şeyh Said ve destekçileri Ergani'ye bağlı Piran Köyünde kaçak olarak kaldıkları için jandarmalar tarafından teslim olmaları istenmiş fakat buna karşı çıkmıştır. Şeyh Said ve destekçileri teslim olmayı reddedip kolluk kuvvetlerine ateşle cevap vermiştir. Çatışmalar sonucunda jandarma personeli esir olarak alınmış ve 13 Şubat 1925 tarihi itibariyle isyan resmen başlatılmıştır. Çatışmaların henüz ilk zamanlarında kolluk kuvvetleri tarafından yakalanan destekçilerin üzerlerinde Cumhuriyeti karalayıcı ve hilafeti destekleyici broşürler bulunmuştur (Babaoğlu, 2014: 99).

İsyanın başladığı ilk zamanlarda Diyarbakır'da duvarlara asılan ilanlarda orduya, askere, komutanlara ve bütün memurlara ağır hakaretlerde bulunulmuştur. Çıkış noktası Piran olan isyan Elazığ yönünde yaygınlaşmış, Şeyh Said destekçileri buraları ele geçirip tüm doğu ve güneydoğu illerine yayılmayı hedeflemiştir. Şeyh Said İsyanının kısa bir sürede geniş bir alana yayılması, önceden planlandığının bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Babaoğlu, 2014: 99). Böyle bir ayaklanmanın arkasında padişah Vahdettin, İstanbul'da bulunan Kürt Derneği Başkanı Seyit Abdülkadir ve arkadaşları olduğu iddia edilmekle birlikte dışardan bir destek ile finanse edildiği

söylenebilir. Buna Vahdettin'in 1920 yılında insanları hilafet altında birleştirmek amacıyla “Yüksek Hilâfet Haklarının Savunulması” adında kurulan örgüt kanıt olarak gösterilebilir (Mumcu, 1991: 206). Bunun yanı sıra isyanın TCF ile olan bağlantısıyla ilgili Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), Nutuk'ta isyancıların TCF'ye olan sempatilerini belirten bir mektuba vurgu yapmıştır.

Nutukta, “Ergani'de başkaldırcıların valiliğini kabul eden ve sonradan asılan Kadri Bey, Şeyh Said'e yazdığı bir mektupta: “Millet Meclisi'nde, Kazım Paşa (Karabekir)'nin Partisi, din kurallarına saygılı ve din severdir. Bize yardım edeceklerine kuşku yoktur.” gibi ifadelerle TCF'nin Şeyh Said İsyanı ile ilişkisinin olduğu ortaya konmuştur. Şeyh Said'in başlattığı isyanın yayılması ve taraftar toplanması için broşürler basılıp halka dağıtılmaya başlanmıştır. Bu broşürlerden biri isyana destek veren mollaların imzalarının bulunduğu bir taahhüt görevi görmekteydi ve şu ifadeler yer almaktaydı:

“Türk Cumhuriyetinin İslamiyet'e aykırı ahval ve harekâtı ve bilhassa İslamiyet'i seven Kürt eşraf ve hanedanına reva görmekte olduğu mezalim ve hareket ve kin ve nefret birkaç seneden beri gazete ve resmi evraklarda okunuyor. İslamiyet'ten fersah fersah uzak olan putperestlik dinini ihya eden, bu “Türk laik Hükümeti'nin” yok olmasına çalışanlara, bedenimizle, maddiyatımızla en samimi kalp ile yardımcı olacağımıza ve bu uğurda icap eden her türlü fedakârlığı yerine getireceğimize ve rehavet göstermeyeceğimize ve emin olduğumuz her ferdi bu hususa tahrik ve teşvik edeceğimizi taahhüt eylediğimizden, iş bu taahhütnameyi imzalıyor ve mühürlüyoruz.”(Uslu, 2009:124).

Şeyh Said İsyanı ani bir reaksiyon sonucu ortaya çıkmış bir isyan değildir. Örgütlenme hızına bakılacak olursa daha önceden planlanmış ve gerekli ortamın hazırlanması beklenmiştir. O bölgede Nahiye müdürlerinden Tevfik Bey ve Vartolu Aşiret Binbaşlarından Kasım Bey hükümete aylar öncesinden isyanın çıkacağına dair bilgiler aktarmıştır. Fakat bölgede bulunan yöneticiler hükümeti bu olaylardan haberdar etmemeyi tercih etmişlerdir (Mumcu, 1993: 136). Bölgede bulunan TCF şubelerinin isyana destek verdiğine yönelik eleştiriler karşısında Kazım Paşa (Karabekir) “Cumhuriyetçiyiz, Şeyh Said İsyanı ile din kullanılarak halkın tahrik edildiğini, mevcudiyetimizi tehlikeye sokan her türlü lanete layıktır.” ifadeleri ile isyanın karşısında olduklarını TCF tarafından herhangi bir desteğin verilmediğini ortaya koymaya çalışmıştır. Ortaya çıkan isyan kısa bir sürede yaklaşık 15 bölgeye yayılmıştır. Yayıldığı alanların büyüklüğü ve dağınıklığı sebebiyle bölgede bulunan birlikler isyanı bastırmakta zayıf kalmıştır. Fethi Bey (Okyar)'in ilk etapta ortaya koyduğu önleme girişimleri yetersiz kalınca CHF içinde Fethi Bey(Okyar)'e karşı eleştiriler de artmaya başlamıştır. Birçok CHF mebusu, Fethi Bey (Okyar) Hükümeti'nin, bu isyanın boyutlarını ve ciddiyetini tam olarak anlayamadığı için eleştirmiştir. Dönemin Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Şeyh Said İsyanı'nı şu şekilde özetlemiştir:

“13 Şubat'ta Piran Köyü'nde jandarma müfrezesine karşı saldırı ve ayaklanma ile başlayan isyan, daha sonra yağmalama hareketleri, mahallî hükümetlere el koyup, şehir ve kasabalarda zabıta teşkilatı yapıldığı, mevki kumandanları, inzibat ve muhafaza kumandanları, mülkî amirleri, müftüler tayin olunarak halka emirle verildiği, beyannameler neşredildiği, ‘Türk Askerine düşman asker’ denildiği bu ihtilalde Dâhiliye Vekili Cemil Bey tarafından Vekiller Heyetine 16 Şubat'ta haber verilmişti. Vak'a adeta herhangi bir zabıta vak'ası gibi telakki olunmuşçasına mahalline verilen emirlerle bastırılmış bir şey gibi gösterilmişti. Aradan iki gün daha geçince, vaziyetin vehamet ve ehemmiyeti kısmen de olsa anlaşılacak ki, 18 Şubat 1925'te Dâhiliye Vekili Tekirdağ mebusu Cemil Bey tarafından TBMM'ne izahat verilmişti. Bu olaydan daha da garip olan şudur ki; hadisenin mahiyeti ve gayesinin ne olduğunun tamamen meydana çıkmış olduğu bir zamanda, ihtilalin bir değil üç beş vilayette tezahürlerinin görüldüğü günlerde dahi hâdisenin büyük bir isyan ve ihtilal mahiyetinden mi olduğu, yoksa mahalli ve sadece cehalet ve taassuptan doğmuş dini bir irticadan mı ibaret olduğu, yayılma ve genişleme kabiliyeti memleket ölçüsünde mi, yoksa mevzî bir mahiyet mi taşıdığı noktaları hakkında evvela Fethi Bey (Okyar) hükümetince ve sonra da Büyük Millet Meclisindeki “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası” liderleri ve mebusları tarafından gerektiği şekilde takdir edilememiş bulunması keyfiyettir.”(Örgeevren, 2002: 45)

İsyanın yayılması ile birlikte Fethi Bey (Okyar), Meclis'te isyan detayları ve sıkıyönetim ilanı edilmesinin gereklilikleri konusunda meclisi bilgilendirmek için adımlar atmıştır. Fethi Bey(Okyar) isyanın nasıl çıktığı, kimlerin desteklediğini ve isyanın niteliği konusunda Meclisi bilgilendirmiştir. Bölgede görevli askeri birliklerin yakaladıkları isyancıların üzerinden çıkan broşürler ve mektuplar incelendiğinde ayaklanmanın Kürt siyasi hareketini ve şeriatın yeniden hâkim olmasını arzulayan ifadeler olduğunu ortaya koymuştur. Bununla birlikte doğu bölgesinde köyleri denetim altına alarak derebeylik sistemini parçalamak yeteneğini gösteren hükümet otoritesine karşı bir tepkiydi (Karpat, 2010: 133). Bu sebeplerden ötürü isyanın çıktığı doğu illerinde sıkıyönetimin ilan edilmesi ve dinin siyasal amaçlar için kullanılmasının vatana ihanet suçu olduğunu ifade eden Hıyaneti Vataniye Kanunu üzerinde yapılacak değişikliğin onaylanması talep edilmiştir.

Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun 1.inci Maddesine ekleme yapılmış ve hükümete Takriri Sükûn Yasası ile irtica, isyana, ülkenin sosyal düzenini, huzurunu, iç güvenliğini bozmaya yönelik her türlü kuruluşu, girişimi ve yayını Cumhurbaşkanı onayı ile yasaklama yetkisi verilmiştir. TCF çıkan isyanın kendisi ile yapılan bağdaştırmaların önüne geçmek ve mevcut siyasal düzenin koruyucusu olduğunu ifade etmek amacıyla bu kanun değişikliğine destek vermiştir. Fethi Bey (Okyar)'in Mecliste verdiği bilgilerden sonra Kazım Paşa (Karabekir) muhalefet adına konuşmak üzere söz alarak, hükümeti tamamen desteklediğini ve herhangi bir iç ya da dış tehlikeyle

karşılaştığında Türk ulusunun tek vücut olduğunu dile getiren bir konuşma yapmıştır (Özalper, 2014: 127). Bu konuşmanın ardından sıkıyönetimi ilan eden hükümet önergesi oybirliğiyle kabul edilmiştir.

Fethi Bey (Okyar) Hükümeti isyana daha yoğun bir şekilde müdahale etmemiştir. İsyanın çıktığı ilk zamanlarda isyan hemen bastırılmadığı için daha hızlı bir şekilde yayılmaya ve güçlenmeye başlamıştır. Bu durumda Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ve CHF, Fethi Bey (Okyar) Hükümeti'nin istifasını sağlamış ve yerine tekrar İsmet Paşa (İnönü) Hükümet'i kurulmuştur. Yeni hükümet kurma görevini alan İsmet Paşa (İnönü) iktidara gelir gelmez Takrir-i Sükûn Yasası'nı çıkarmıştır. Bu kanunun uygulanmasından sorumlu olan kurum ise İstiklal Mahkemeleri olarak belirlenmiştir. Böylesine hızlı bir şekilde yayılan bir isyanın bastırılması ancak yetkilerine yukarıda değindiğimiz Takriri Sükûn gibi bir kanun ile mümkün olmuştur.

TCF ile Fethi Bey (Okyar) Hükümeti arasında daha uzlaşılabilir bir ilişki varken İsmet Paşa (İnönü) Hükümeti ile daha sert tartışmaların geçtiği bir ilişki mevcuttu. TCF'nin üyeleri Kazım Paşa (Karabekir), Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Rauf Bey (Orbay) Takriri Sükûn Kanunu üzerine yapılan görüşmeler sırasında İsmet Paşa (İnönü) ile sert tartışmalara girmiştir (Sarıay, 2015: 294). TCF, Şeyh Said İsyanı karşısında daha ılımlı ve daha ihtiyatlı hareket edilmesi gerektiğini savunmuştur. Fakat isyancılar devletin silahlarını ele geçirecek kadar güçlenmiş ve yayılmış durumdaydı. Şeyh Said İsyanı ile bölgede yayılan isyancılar ile girilen çatışmalar sonucunda 106 asker ve 16 subay şehit edilmiştir. Bunların yanı sıra bölgede isyanın çıktığını daha öncesinden haber veren Çapakçur öğretmeni Mehmet Zeki Bey, daha sonra şehit edilmiştir (Acar, 2019: 2945).

Sıkıyönetimin ilan edilmesiyle birlikte iktidarın muhalefeti sindirmede kullanacağı araçlar meşruiyetini kazanmış oldu. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi Şeyh Said tarafından başlatılan isyana TCF'nin bölgedeki şubelerinin katkıda bulunduğu gerekçesiyle kapatma kararı almıştır. Doğuda bulunan halk daha muhafazakâr bir kimliğe sahipken, TCF'nin altıncı maddesinde yer alan dine hürmetkârdır ifadesi ile Kürtlerin TCF'i daha sempatik bulduğunu söylemek mümkündür. Ankara İstiklal Mahkemesi ise bu durumun aksine dini siyasete alet ettikleri gerekçesiyle TCF'nin tüm şubelerinde arama yapılmasına karar vermiştir (Özalper, 2014: 133). Bu sayede irticayı desteklediği iddiasıyla TCF'nin kapatılması gerektiğini ifade eden CHF, İstiklal Mahkemeleri'ni kullanarak TCF'ye karşı harekete geçmek için gerekli hukuki meşruiyeti elde etmiştir.

İsmet Paşa (İnönü) Hükümeti isyanı fırsat bilerek Takriri Sükûn Yasasının 1. Maddesine dayanarak ve dönemin bakanlar kurulu kararıyla 3 Haziran 1925 tarihinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın irticayı körüklediğinden ve Cumhuriyet'e zarar verdiği gerekçesi ile kapatmıştır (Altan,2007: 143). Hükümet bu kararını Hıyaneti Vatanîye Kanunu'na dayanarak yasa ile dini duyguların siyasi amaçlarla kullanımının yasaklandığı belirtilerek, TCF'nin programının altıncı maddesindeki, "Fırka, dini inançlara saygılıdır" ifadesinin yasaya aykırı olduğunu ortaya koyarak

sonuca bağlamıştır. Bu yargılamaların devam ettiği süreçte birçok TCF üyesi ülke dışına çıkmak zorunda kalmıştır. Yapılan yargılamaların siyasi bir boyut kazanması ve amacın muhalefeti sindirmek olduğu verilen idam kararlarından da anlamak mümkündür.

TCF, Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nin radikalizmini yumuşatacak güçlü bir muhalefet haline gelme fırsatını asla bulamadı (Ahmad, 1995: 86). TCF kapatıldıktan sonra üyeleri tasfiye edilmiş ve yargılanmıştır. TCF üyelerinin yargılanmasına ve İstiklal Mahkemeleri tarafından idama mahkum edilmesindeki temel etken İzmir Suikastı girişimi olarak kabul edilir. İzmir Suikastı, 1926 yılında Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'ya karşı İzmir'de yapılması planlanan bir suikast girişimidir. Planlayanlar arasında İttihat ve Terakki üyelerinin yanı sıra TCF üyelerinin de olduğu iddia edilir (Müezzinoğlu, 2015: 165). Suikast girişiminin ortaya çıkmasıyla birlikte İsmet Paşa (İnönü) TCF üyelerinin tutuklanmasını talep etti. Bu talepler neticesinde yargıçlar ve savcılar TCF üyelerini tutuklama kararı almıştır. Tutuklanan üyeler İzmir'e gönderilip yargılamasının İzmir'de yapılmasına karar verilir.

İzmir Suikast girişimi İttihat ve Terakki'nin kalıntılarının yeniden örgütlenme yolu olarak yorumlanıp eski iktidar gücüne kavuşma arzusu olarak ifade edilmiştir (Ünder,2009, 142). İzmir'de kurulan mahkemede verilen karar sonucunda suikastın planlanma aşamasında aktif rol alan, yardımcı olan ve suikasttan haberi olup da gerekli makamlara haber vermediği iddia edilen on beş kişiye idam cezası verildi (Müezzinoğlu, 2015: 168). Bu suikast İttihat ve Terakki unsurlarının Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ile olan uyuşmazlıkların bir sonucu olarak tarif edilir. Hatta hem Terakkiperver unsurları hem de İttihatçı unsurların tek seferde sindirilmesini sağlayan bir olay olarak kabul edilir (Altınkaş, 2012: 2).

5. TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN TÜRK SİYASİ HAYATINA KATKILARI

Meşrutiyet girişimleriyle başlayan demokratikleşme süreci cumhuriyet döneminden önce ve sonrasında da hızını kaybetmemek adına bir takım siyasi refleksler göstermiştir (Ahmad, 1995:54). Bunlardan biri de Birinci Meclis'in çıkardığı Hürriyeti Şahsiye Kanunudur. Bir yandan böyle bir kanun çıkarılırken diğer yandan Milli Mücadele kahramanlarından Rauf Bey (Orbay), Ali Fuat Paşa(Cebesoy), Kazım Paşa(Karabekir), Doktor Adnan Bey(Adıvar) gibi saygın insanların görüşü alınmadan cumhuriyetin ilan edilmiş olması Türkiye Cumhuriyeti tarihinde çok partili hayata geçişin sebeplerinden biri olarak kabul edilebilir. Bu sebep üzerinden TCF Türk siyasi kültüründe çok partili hayatın ilk tecrübesi olmasından dolayı önemli bir noktada bulunmaktadır.

Türk demokrasi kültürünün muasırlaşma sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bir mihenk taşı olduğunu söylemek mümkündür. Bu süreçte TCF'nin kurulması önemli bir tarihi tecrübedir. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte Osmanlı Devleti'nden geriye kalan Halifelik Makamı ve bu kurumlara muhalefetin bağlılık göstermesi Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ve arkadaşlarını

endişelendirmiştir. Saltanatın ve halifeliğin henüz varlığının son bulmaması cumhuriyete koşulsuz güvenin önünde büyük bir engel olarak durmaktaydı. Liberal ve demokrasi yanlısı TCF halifelige bağlı olmaktan ziyade halifelik makamının korunduğu bir siyasal yönetim şeklini arzulamaktaydı. TCF üyelerinin hemen hemen hepsi aynı muhalif çizgide olmamakla birlikte birleştikleri en önemli nokta CHF'nin baskı siyasetine karşı gelmekti.

CHF'nin hem yönetsel hem de toplumsal dönüşümü radikal kararlara bağlı kalarak yapmış olması TCF'nin memnuniyetle karşılayabileceği bir modernleşme yöntemi değildi. Muhalefetin çoğunluğunu oluşturan muhafazakâr kesim, radikal temellere dayalı modernleşme girişimlerinin toplum ahlakını olumsuz etkileyeceğini düşünerek halifelik makamının var olması gerektiğine inanmıştır. CHF ise muasırlaşmak idealiyle toplumsal düzeyde yapılan yeniliklerin ivedi bir şekilde uygulanması ve kabul ettirilmesi için politikalar izlemiştir. Zoraki ve tepeden inme bir modernleşme ile halkın refahının artmayacağını düşünen TCF halkın bu süreçten haberdar edilmesi gerektiğini savunmaktaydı. Halkın ivedi bir şekilde modernleşmesini engelleyecek olan tek güç halifelik makamıydı. CHF modernleşmenin önünde bir engel olarak gördüğü halifeliği kaldırarak TCF'nin toplumsal tabana ulaşmada kaynak olarak kullandığı halifelik etkisini kaybetmiştir. Muhalefetin hilafete bağlı diktatörlük yönetimini yeniden tahsis edeceği endişesi halifelik makamını kaldırmayı uygun bulmuştur. Aslında TCF'nin hilafete bağlı otoriter bir rejim kuracağı endişesiyle halifeliği kaldıran CHF en nihayetinde tüm yetkilerin Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'da toplanmasını da sağlamış olacaktı. Burada Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nın demokrasiyi tesis etmek amacıyla yetkileri tek elde topladığını söylemek mümkündür.

TCF'nin İttihatçı üyelerinden dolayı aynı zamanda milliyetçi bir çizgide olduğunu söylemek mümkündür. Fakat TCF üyeleri arasında muhafazakâr kesimin daha baskın gelmesi milliyetçi çizgiye oranla daha İslami motiflerin ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple hilafet yanlısı bir düşüncenin olduğunu söylemek mümkündür. Hilafet yanlısı muhalif grup daha radikal düzeyde bir politika izlememiştir. Bu noktada TCF üyeleri çoğunlukla halifeye bağlı olmakla birlikte şiddet yanlısı olmaktan öte mecliste bir parti kurarak muhalif bir siyaset sergileyerek Türk siyasi hayatına muhalefetin ancak partiler yoluyla yapılması gerektiği bilincini kazandırmıştır. Türk siyasi hayatında demokratikleşme sürecinde cumhuriyetin ilk yıllarındaki TCF'nin CHF yönetimine eleştirileri ve söylemleri yadsınamaz bir gerçektir. TCF, CHF'nin aksine daha demokratik ve halka daha yakın bir politika çizgisini takip etmesi çağın ötesinde bir politika güttüklerini göstermektedir. Yukarıda Kazım Paşa (Karabekir)'in anılarında da ifade edildiği gibi halka rağmen halk için yapılan yeniliklerin kalıcı olamayacağı görüşü muhalefet tarafından ortaya konmuştur.

TCF kurulduğu tarihlerde siyasal olarak otoriterleşmeye doğru giden bir CHF yönetiminin olduğunu söylemek mümkündür. CHF, yönetimde bulunan tüm muhalif grupları tasfiye etmeye başladığı dönemde TCF'nin kurulması aslında CHF'nin daha fazla otoriter olmasını engelleyen bir bariyer görevi görmüştür. Cumhuriyet, demokrasiye açık olmakla birlikte gittikçe otoriterleşen bir

yapıya bürünmeye başlamıştır. Bu yapı karşısında daha otoriter ve diktatör benzeri bir yapının kurulmasındaki en büyük engel TCF'nin muhalefeti olabilir. TCF'yi kuranlar Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nin kişisel diktatörlük kurmaya yöneldiği endişesine kapılanlar Millî Mücadele sırasındaki eski dava arkadaşları idi (Erdoğan,2005,32). Buradan hareketle Millî Mücadele döneminde her kesimin tek vücut olup savaştığı zamanlarda yeni bir devletin kurulmasıyla bu kesimler farklı görüşlere sahip olduklarını ve kendi düşüncelerini kabul ettirmeye çalıştıklarını söylemek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ile birlikte mücadele eden muhafazakâr ve muhalif kimliğe sahip olan paşalar Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nin yükselen gücüne karşı çıkmıştır. Bu ancak bir partileşme yoluyla mümkün olmuştur. TCF'nin böyle bir görevi üstlenmesi Türk siyasi kültürüne tüm güçlerin tek elde toplanmaması gerektiğine dair düşüncenin gelişmesine sebep olmuştur.

TCF'nin yukarıda ele alınan beyannamesinde genel olarak temel hak ve özgürlüklere CHF'den daha fazla önem verdiği ifade edildi. Bu yönüyle halkçı bir parti olduğunu ve Türk demokrasi kültürüne böyle bir ivme kazandırdığını söylemek yanlış olmaz. CHF temel hak ve özgürlükleri ön plana çıkarmaktan ziyade halkın cumhuriyete karşı temel ödevlerine odaklanmıştı. Halkın ancak yönetim için verilen görevleri yerine getirmesi gerektiğine inanmaktaydı. Aslında bunun temel sebebi Cumhuriyet döneminde halkın genel manada okur-yazarlığının olmaması ve modern toplum seviyesi bakımında geride olması CHF'nin kendilerini anlatmakta güçlük çekileceği düşüncesine itmeye başlamıştı. Bu sebeple CHF cumhuriyete sıkı sıkıya bağlı kalmakla birlikte politikalarını zoraki yollarla halka kabul ettirmeyi hedeflerken TCF ise Cumhuriyete bağlı kalmakla birlikte birincil hedefin halkın temel hak ve özgürlüklerine odaklanmaktı.

TCF, kurulduğu tarihten yaklaşık 6 ay sonra kapatılmasına rağmen Türk siyasi hayatına önemli katkılarda bulunmuştur. TCF, Şeyh Said İsyanı bahane edilerek sistem dışına çıkarılmış legal bir partiydi. Dönemin iktidarı İsmet Paşa (İnönü) Hükümeti TCF'nin geniş kitlelere yayılarak büyümesini siyasi bir tehdit olarak algılamış ve kanun gücünü kullanarak TCF'yi saf dışı bırakabilmiştir. Fakat bu süreçte TCF kendisiyle bağdaştırılan isyanı reddetmekle birlikte demokratik ve halkçı bir çizgide varlığını sürdürüp mecliste siyaset yapmaya devam etmiştir.

Çok partili siyasal düzene geçilmesinde ilk motor güç olan ve ilk muhalefet partisi sıfatını alan TCF bu yönüyle Türk siyasi kültürüne önemli bir katkısı olmuştur. Muhalefet etme konusunda kayda değer bir başarı gösteren TCF hem mecliste hem de toplumsal tabanda CHF karşısında aktif siyaset yürütmeyi başarabilmiştir. TCF kapatıldıktan sonra CHF ülkeyi yönetme konusunda bir engel görmediği için birçok siyasal yapılanmayı da sistem dışına çıkarmaya çalışmıştır. TCF'nin başlatmış olduğu muhalefet geleneği TCF'nin kapatılmasıyla son bulmamıştır. TCF kapatıldıktan sonra ülkede var olan muhalefetin kendini var etme süreci de CHF tarafından kontrol altına alınmaya çalışıldı.

TCF'nin başlatmış olduğu çok partili siyasal hayatta muhalefetin partiler yoluyla kendini var etme örneği CHF adına endişe verici bir hal almıştır. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) yükselme potansiyeli olan muhalefetin bir noktaya kanalize edilmesi adına TCF kapatıldıktan yaklaşık olarak 5 yıl sonra Fethi Bey (Okyar)'den bir muhalefet partisi kurmasını talep etmiştir. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Fethi Bey (Okyar) tarafından kurulmasıyla ülkede büyüyen muhalefet siyasete katılabileceği bir ortam bulmuştu. Fakat geniş kitlelere rağmen Serbest Cumhuriyet Fırkası da CHF'nin baskısı karşısında varlığını sürdüremeyip kendini ilga etmiştir. CHF'nin muhalefeti böylesine bastırma ve sistem dışına itme girişimleri daha sonraki yıllarda kendisini uzunca bir süre muhalefet partisi olarak söz ettirecek duruma getirmiştir.

SONUÇ

Kurtuluş Savaşı'nı zaferle sonuçlandıran lider kadro içerisinde farklı düşüncelere sahip olanlar daha sonra meclis içerisinde bir partileşmeye sebep olmuştur. Bu ayrışma Cumhuriyetin kuruluşundan habersiz olan paşaların TCF'yi kurmasıyla daha kurumsal bir düzeye ulaşmıştır. TCF, kurucuları Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'ya ve Cumhuriyete karşı olmadıklarını ifade etse de Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nin kurulmasını istememiştir. TCF, Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nin aksine yapılan yenilikleri halkın gelenekleri göz önüne alınarak ve onların kabul etmesine bağlı olarak yapılması gerektiğini savunurdu.

Cumhuriyet ilan edilmeden önce rejim tartışmaları çok farklı şekillerde tezahür etmiştir. TCF içerisinde bazı vekilleri hilafete bağlı bir yönetimin olması gerektiğini savunurken CHF bunun tam aksine hilafetin ve saltanatın olmadığı bir cumhuriyet modelini savunmaktaydı. Rejim tartışmalarının özünde partilerin kendilerini tanımladıkları konuları büyük bir etkiye sahiptir (Yalçın, 2011:125). TCF'nin dine karşı hürmetkar olma iddiası Cumhuriyetin ilk yıllarında baskılanan muhafazakâr kesimin izleyebileceği bir yolu inşa etmesini sağlamıştır.

Muhafazakâr kesimin kendi düşüncelerini kanalize edebileceği bir parti bulması o partinin hızlı bir şekilde örgütlenmesinin önünü açmıştır. Düşünsel olarak TCF kadrosu CHF kadrosu ile aynı batılılaşma sürecinden geçmiştir. Fakat nihai hedef olarak düşüncelerin farklılaştığını söylemek mümkündür. Bu da rejim tartışmalarının teorik alt yapısını oluşturmuştur. Anti emperyalist politikalar bağlamında ortak düşünceye sahip olan meclis ülke içinde meydana gelen politikalarda ayrışmalar göstermesi esasında dış politika ve iç politika konularında bir ülkedeki klasik siyasal ayrışmanın bir göstergesidir. TCF'nin CHF'ye yönelttiği her eleştirisinde devlete karşı bir eleştiri olarak algılanması TCF'yi zora sokan durumlardan biridir. CHF ise devlete muhalefet etmenin sakıncaları üzerinden TCF'yi eleştirmiştir.

TCF'nin CHF'den ayrılarak yeni bir siyasal çizgide kendini tanımlayıp mecliste aktif siyaset yapması Türk siyasi kültürüne siyasal parti bölünmelerinin Cumhuriyet tarihinde ilk tecrübesini kazandırmıştır. Bu bölünme ile başlayan ve aynı parti içinde bile farklı siyasi düşüncelerin

olabileceği düşüncesi Türk siyasi kültüründe yerini almıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki köklü değişimlerin çok hızlı geliştiğini ve bunun belli oranda zamana yayılması gerektiğini savunan TCF politikalarını bu düşünce üzerine inşa etmiştir. Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ve İsmet Paşa (İnönü)'nin ortaya koyduğu yenilikler onlara karşı muhalefeti hem mecliste hem de toplumsal düzeyde arttırmıştır. Toplumda artan muhalefet sonuç olarak saltanat yanlısı grupların da olduğu TCF içinde güçlenmeye başlamıştı. Kuruluşu itibariyle kırınglıklardan kaynaklı bir siyasal parti olarak algılanan TCF ortaya koyduğu siyaset ve beyannamesinin içeriği onu çağın ötesinde bir parti yapmıştır. Temel hak ve özgürlüklere CHF'den daha çok vurgu yapması bunu destekler niteliktedir.

TCF'nin CHF'den farklı bir konumda kendini tanımlaması ve ülkedeki hemen hemen bütün muhalif görüşleri bünyesinde bulundurmaya başlaması CHF'nin TCF'yi bir siyasal rakipten öte bir tehdit olarak algılamaya başlamasına sebep olmuştur. Siyasal rakip olarak varlığını sürdüren TCF CHF'nin temel değerlerini tehdit eden bir unsur haline gelmesi TCF'nin kapatılması yönünde eleştirilerin ortaya çıkmasını sağladı. Cumhuriyetin ilk yıllarında meydana gelen ayrılıkçı hareketler ve bu hareketlere bağlı olarak artan isyanlar siyasal olarak demokratikleşmeyi sekteye uğratmıştır. Şeyh Said İsyanı'nın dini ve siyasi bir kimliğe dayalı olarak ortaya çıkıp yayılması ülkede gerginliklerin artmasına sebep olmuştur. TCF'nin dine karşı hürmetkar olması dini nitelikli ve şeriat yanlısı isyanların TCF ile ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Bu ilişkilendirme CHF için bulunmaz bir fırsat olarak ortaya çıkmıştır. CHF bu fırsatı değerlendirmiş ve TCF'nin isyanda desteği olduğu iddiasıyla kapatılmasını sağlamıştır. Cumhuriyet döneminde ilk muhalefet partisinin yaklaşık olarak altı aylık bir ömrünün olması onun ortaya koyduğu düşüncelerin tamamen ortadan kalktığını göstermez. TCF kapatıldıktan sonra ne onu oluşturan fikirler ne de muhalif gelenek ortadan kalkmamıştır. TCF'nin kapatılması sorunların çözümünde belirleyici bir etken olmamakla birlikte ülkede daha düzensiz bir siyasi ortamın meydana geldiğini söylemek mümkündür.

TCF'nin kapatılmasıyla birlikte muhalefet kendini ifade edebileceği bir ortam bulamamıştır. Tek parti yönetimi ile otoriter bir yönetim anlayışı hâkim kılınmıştır. Böylesi otoriter bir yönetimin olması CHF'nin reform hareketlerini daha hızlı bir şekilde uygulamasını sağlamıştır. Ortaya koyduğu yenilik hareketleri, halka rağmen halk için olduğu iddiası, reformların meşrulaştırılmasını sağlamıştır. TCF tecrübesi daha sonra yeni partilerin kurulmasının önünü kesmiştir. İnkılap hareketlerinin hız bulması ile sivil özgürlüklerin de zamanla kısıtlandığı gözlemlenmiştir (Tekin ve Akgün, 2005: 655). Daha laik ve daha modern bir devlet inşa edilirken halkın temel istekleri genel anlamda ihmal edilmiştir.

Çok partili hayata geçişe kadar İslamcılar siyasal tercihlerini sürekli muhalif saflar lehine kullanmışlar ya da kullanmak zorunda kalmışlardır. TCF ve Serbest Cumhuriyet Fırka hareketleri bir anlamda, yasal zemini ve meşru siyaset kanalları ortadan kaldırılan İslamcıların, kendilerini ifade edebilecekleri bir birliktelik ortamı oluşturmuştur (Tekin ve Akgün, 2005: 655). Ülkede artan muhalefetin tek bir çatı altında toplanması amacıyla Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)'nin isteğiyle

ısmarlama bir parti olan Serbest Cumhuriyet Fırkası Fethi Bey (Okyar) tarafından kuruldu. Bu parti de daha sonra CHF'nin kadroları ile anlaşamadıkları için kendini fesh etmiştir (Ertem, 2010: 80). Bu girişimlerinden sonra, ülke 1945 yılına gelene kadar tek partinin merkeziyetçi ve baskıcı yönetim anlayışıyla idare edilmiştir (Akıncı, 2016: 286). Bu tarihten sonra CHF tek partili dönemde aktif bir siyaset ile otoriter bir yönetim benimseyerek varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir (Akıncı ve Usta, 2015: 45). Tek parti döneminde, iktidarı tek başına elinde tutan Cumhuriyet Halk Partisi(CHP)'nin ülkedeki tüm kesimleri temsil ettiği düşüncesi hâkimdi (Mutlu, 2013: 56). Fakat TCF'nin kuruluşu ile başlayana çok partili siyasal hayat yaklaşık olarak altı ay sonra sona ermiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, H., (2019) Türk Siyasal Hayatında Şeyh Sait İsyanı, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt;8, sayı;3, s;2934-2952
- Ahmad, F., (1995). Modern Türkiye'nin Oluşumu, Sarmal Yayınları, İstanbul
- Akıncı, A., Usta, S., (2015) Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan İç Faktörlerin Analizi, Kmü Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, cilt;7, sayı; 29, s;1-52
- Akıncı, A., Usta, S. (2016). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi cilt;21, sayı;1, s; 275-288
- Altan, M., (2002) Batılılaşmanın Sosyo-Politik Temelleri, Düşünsel ve Toplumsal Yapısı, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim Yayınları
- Atatürk, M., K., (1926) Nutuk, (Der. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999),
- Bora, T., Gültekingil, M., (2005) Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme Ve Batıcılık, İletişim Yayınları, İstanbul
- Altınkaş, E., (2012) Cumhuriyetin İlk Yıllarında İki Demokrasi Deneyimi: TPCF ve SCF Akademik Bakış Dergisi, cilt;29, sayı;1, s;1-16
- Arabacı, C., (2005) Eşref Edib Fergan ve Sebülörreşad Üzerine, Bora, T., Gültekingil, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık (96-129), İletişim Yayınları, İstanbul
- Aslan, S., Dündar, T., (2014) Cumhuriyet Döneminde İstiklal Mahkemeleri, Mukaddime, cilt;5, sayı;1, s; 27-44.
- Ateş, N., Y., (1998) Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası. Der Yayınları, İstanbul

- Babaoğlu, R., (2014) Nutuk ve Hatıralar Ekseninde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Olayı ve Süreci, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, cilt;1, sayı;22, s; 63-108.
- Dündar, B., (2007) Atatürk Dönemi Siyasi Parti Programlarının Karşılaştırmalı Analizi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
- Ekincikli, M., (2012) Türk Demokrasi Kültürünün Gelişim Sürecinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu, Akademik Bakış, cilt;6, sayı;11, s;151-163
- Erdoğan, M., (2005) Liberalizm ve Türkiye'deki Serüveni, Bora, T., Gültekingil, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm(23-41), İletişim Yayınları, İstanbul
- Ertem, B., (2010) Siyasal Bir Muhalefet Denemesi Olarak Serbest Cumhuriyet Fırkası Odtü Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, cilt;1, sayı;2, s; 71-92
- Güray, Ş., (2020) Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kısa Bir Değerlendirilmesi, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, cilt;125, sayı;247, s;405-420
- İnsel, A., (2005) Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soy Çizgisi, Bora, T., Gültekingil Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm(41-74), İletişim Yayınları, İstanbul
- Karpat, K., (2010) Türk Demokrasi Tarihi, Timaş Yayınları, Ankara
- Kocaman, H., Ceylan, M., (2018) Türkiye Cumhuriyetinin İlk Muhalefet Fırkası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Yasama Dergisi, cilt;34, sayı;1, s;5-23.
- Kuran, E., (2002) Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu, Türkler Ansiklopedisi, cilt;16, sayı;1, s; 329 – 330.
- Mumcu, U., (1993) Karabekir Anlatıyor, Tekin Yayınevi, Ankara
- Mumcu, U., (1991) Kürt İslam Ayaklanması, Umag Yayınevi, İstanbul
- Mutlu, S., (2013) Tek Parti Döneminde Parti Devlet Bütünleşmesine Bir Örnek: “Dilek Sistemi”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt;29, sayı;86, s; 53-102
- Müezzinoğlu, E., (2015) Mahkeme Tutanaklarına Göre İzmir Suikastı ve Ahmet Şükrü Bey, The Journal Of Academic Social Science Studies, cilt;38, sayı;2, s; 155-176.
- Örgeevren, A., (2002) Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi, Temel Yayınları, İstanbul
- Özalper, M., (2014) Bir Muhalefet Partisinin İlgası: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt;2, sayı;1, s;117-136.
- Sancaktar, C.\ (2012) Türkiye'de Çok Partili Rekabetçi Siyasetin Doğuşu: Siyasal Değişimin İç ve Dış Dinamikleri, Bilge Strateji, cilt;4, sayı;7, s; 31-64.

- Sarıay, E.\ (2015) Takrîr-İ Sükûn'a Kanununa Dair Bazı Düşünceler, Mütefekkir, cilt;2, sayı;4, s; 377-403.
- Soysal, M., (1974) 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, İstanbul
- Tekin, Y., Akgün, B., (2005) İslâmcılar-Demokrasi İlişkisinin Tarihî Seyri, Bora, T., Gültekingil, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık (652-664), İletişim Yayınları, İstanbul
- Uluç, V., (2020) Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş: İç Ve Dış Dinamiklerin Analizi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt;17, sayı;1, s; 465-486.
- Uslu, E., (2009) Kürt Kimliğinin İslamcılaşıma Süreci: Kürt Haması Mümkün mü? Liberal Düşünce Dergisi, cilt;50, sayı;1, s; 121-138
- Ünder, H., (2009) Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü, Bora, T., Gültekingil, M. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm (138-156), İletişim Yayınları, İstanbul
- Yalçın, E., (2011) Kurtuluş Savaşı Komutanları Ekseninde Cumhuriyet Rejimi Tartışmaları, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, cilt;10, sayı;22, s; 115-139
- Zürcher, E., (2003) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İletişim Yayınları, İstanbul
- Zürcher. E., (2006) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Siyasal Muhafazakârlık, Bora, T., Gültekingil, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık (40-53), İletişim Yayınları, İstanbul